

The Perspective of Iran-Saudi Relations and its Political-Security Consequences in the Region (Case Study of Iraq)

Farzad Rostami¹

Mazen Vafi Javad²

Abstract

As two key and effective regional actors, Iran and Saudi Arabia have played an influential role in the relations and geopolitical developments of the Persian Gulf. In the last decade and due to many political-security developments in the region, the relations between these two actors faced serious challenges and the tensions between them made the security environment of the region face a kind of political anarchy. Now and in the shadow of new regional developments, with the mediation of countries including Iraq and China, we are witnessing the resumption of relations between Iran and Saudi Arabia from 2021. In the present study, the political-security consequences of the developments in the relations between Iran and Saudi Arabia on the political-security equations of Iraq have been analyzed and investigated. The main question of the research is, what are the effects and consequences of the prospect of relations between Iran and Saudi Arabia for the political-security equations of Iraq? The research hypothesis is organized in such a way that the resumption of relations between Iran and Saudi Arabia will have consequences for Iraq, including: Iraq's withdrawal from the playing field and political coercion of both sides, reduction of Iraq's political permeability, authoritative confrontation with internal security crises, promotion of political weight Iraq, reducing the pressure on the adoption of a balanced diplomacy by this country and increasing hopes for the management of challenges in the field of environmental security. The research method of this article is descriptive and of the case study type; In this regard, the conceptual framework is the basis for analyzing and explaining the research data.

Keywords: Balance of interests, resumption of relations between Iran and Saudi Arabia, foreign policy, post-Saddam Iraq.

---

1. Associate Professor, Department of Political Science, Razi University, Kermanshah, Iran
(Corresponding Author).
f.rostami1361@gmail.com

2. Master of International Relations, Razi University, Kermanshah, Iran.

Mesopotamian Political Studies, 2024, Vol. 2, Issue 4, pp. 473-516.

Received: 20 January 2024, **Accepted:** 19 April 2024

Doi: 10.22126/mps.2024.10181.1032

Copyright © The Authors
Publisher: Razi University.

Extended Abstract

1. Introduction

The relationship between Iran and Saudi Arabia has experienced ups and downs from peaceful competition to hostility and severance of relations. The relations between the two countries, especially after the Islamic revolution in Iran, took on new dimensions in terms of substance and geopolitics. Two important countries of the Islamic world have entered into regional, geopolitical and ideological competition since the late 1970s following the Islamic Revolution and the formation of the Persian Gulf Cooperation Council; This regional competition involves involving some neighbors in the regional field. A significant part of the reasons and platforms for the escalation of hostilities between the two sides after the 2011 developments included threats and crossing each other's red lines in the strategic and identity fields. Following this event, the geography of regional developments in Iraq, Yemen, Syria, etc. was raised as the political field of Iran and Saudi Arabia. One of the important and influential actors in the region, which plays an important role in the developments of the region, is the country of Iraq. Considering the interweaving of Iraq's relations with Iran on one side and Saudi Arabia on the other, this study seeks the perspective of the future relations between Iran and Saudi Arabia and its impact on the political-security environment of Iraq.

2. Theoretical framework

Neoclassical realism has based its theories on foreign policy. Randall Schueller is one of the most important theorists of this school of thought. While criticizing the theory of "balance of power" in structural realism, he believes that governments create balance only when it is in their favor. In contrast to Kent Waltz's balance of power and Stephen Walt's balance of threat, he presents the "balance of interests" theory in foreign policy analysis. Schueller's balance of interests theory includes two fundamental concepts; One at the unit level and the other at the system level. At the unit level, it refers to the costs a government is willing to pay to define its values. At the systematic level, it refers to the relative capabilities of revisionist governments and those maintaining the status quo. Schueller believes that governments tend to cooperate for profit and gain rather than security. In relation to the reason for the final selection of the theory of balance of interests for this article, it can be acknowledged that the competition between Saudi Arabia and the Islamic Republic of Iran after 2003 until now, in three platforms; The role of internal factors in the foreign policy of countries, the revisionism or conservatism of governments and the efforts of countries to accompany others with their own policies are the framework of analysis.

3. Methodology

The research method of this article is analytical-descriptive. The propositions counted in this research are analyzed based on the conceptual framework of balance of interests.

4. Discussion

How was the process of resuming relations between Iran and Saudi Arabia realized, what were the strategic demands and requirements of both sides? What are the regional

dimensions and consequences of this issue? What was the position of Iraq as one of the most important spheres of influence of these relations and finally what political-security consequences can be imagined for Iraq are among the most important questions that have been considered in the current research. The current research, in a regional framework and finally focusing on Iraq issues, seeks to answer the question of what political-security consequences the prospect of political developments in Iran and Saudi Arabia will have for Iraq. Of course, the focus of the article is mainly on the developments of 2021 and the resumption of relations between the two sides.

5. Conclusion and Suggestions

The resumption of relations between Iran and Saudi Arabia, leaving Iraq as a playground and political coercion for both sides, reducing Iraq's political permeability, confronting internal security crises with authority, increasing Iraq's political weight, reducing the pressure on adopting a balanced diplomacy from this country. And it will lead to an increase in hopes for the management of challenges in the field of environmental security. It seems that if the resumption of relations between Iran and Saudi Arabia as two active actors in the field of political developments in Iraq will lead to a kind of friendship in the relations between the two countries, it will largely remove the traditional limitations of the past in the field of Iraqi governance and in the field of diplomacy. And it will be domestic and foreign policy.

دورنمای مناسبات ایران و عربستان و پیامدهای سیاسی - امنیتی آن در منطقه (مطالعه موردی کشور عراق)

فرزاد رستمی^۱

مازون و فی جواد^۲

چکیده

ایران و عربستان سعودی به‌عنوان دو بازیگر کلیدی و مؤثر منطقه‌ای، نقش اثرگذاری در مناسبات و تحولات ژئوپلیتیکی خلیج‌فارس ایفا کرده‌اند. در دهه گذشته و به‌واسطه بسیاری از تحولات سیاسی-امنیتی در سطح منطقه، روابط این دو بازیگر با چالش‌های جدی روبه‌رو شد و تنش‌های فی‌مابین محیط امنیتی منطقه را هم با نوعی آنا‌رشی سیاسی مواجه ساخت. اکنون و در سایه تحولات جدید منطقه‌ای، با میانجیگری کشورهای عراق و چین شاهد ازسرگیری مناسبات ایران و عربستان از ۲۰۲۱ هستیم که در صورت عمق‌بخشی بیشتر به این رخداد سیاسی بااهمیت، شاهد تحولاتی بنیادین در معادلات سیاسی-امنیتی منطقه خواهیم بود. در پژوهش حاضر به‌صورت مشخص پیامدهای سیاسی-امنیتی تحولات روابط ایران و عربستان سعودی بر معادلات سیاسی-امنیتی عراق تحلیل و بررسی شده است. سؤال اصلی پژوهش این است که دورنمای مناسبات بین ایران و عربستان چه تأثیرات و پیامدهایی برای معادلات سیاسی-امنیتی عراق به دنبال دارد؟ فرضیه پژوهش این‌گونه ساماندهی شده که ازسرگیری مناسبات میان ایران و عربستان، پیامدهایی برای عراق خواهد داشت، از جمله: خارج شدن عراق از زمین بازی بودن و زورآزمایی سیاسی دو طرف، کاهش نفوذپذیری سیاسی عراق، مواجهه مقتدرانه با بحران‌های امنیتی داخلی، ارتقای وزن سیاسی عراق، کاهش فشارها بر اتخاذ یک دیپلماسی متوازن از سوی این کشور و افزایش امیدواری‌ها به مدیریت چالش‌های حوزه امنیت زیست‌محیطی. روش پژوهش مقاله حاضر توصیفی و از نوع موردپژوهی است؛ در این راستا، چارچوب مفهومی مبنای تحلیل و تبیین داده‌های پژوهش قرار گرفته است.

واژه‌های کلیدی: موازنه منافع، ازسرگیری روابط ایران و عربستان، سیاست خارجی، خلیج‌فارس، عراق پساصدام.

۱. استادیار گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران (نویسنده مسئول).

f.rostami1361@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

۱. مقدمه

رابطه ایران و عربستان از زمان تأسیس عربستان سعودی فراز و فرودی از رقابت‌های مسالمت‌آمیز تا خصومت و قطع روابط را تجربه کرده است. روابط دو کشور به‌ویژه پس از انقلاب اسلامی در ایران به‌لحاظ ماهوی و ژئوپلیتیکی ابعاد تازه‌ای پیدا کرد. از همان آغاز پیروزی انقلاب، سوءظن اعراب حوزه خلیج فارس به آنچه اعراب آن را تلاش جمهوری اسلامی برای صدور «انقلاب شیعی و ایدئولوژی ضدغربی» می‌دانستند، زمینه را برای واکنش آن‌ها به جمهوری اسلامی نوپا در ایران فراهم آورد. تقابل دو برداشت متفاوت از اسلام شامل شیعه انقلابی و اسلام وهابی دگرگونی‌هایی محسوس در رابطه دو کشور ایجاد کرده که این موضوع همچنان ادامه دارد.

بر این اساس، دو کشور مهم جهان اسلام از اواخر دهه ۱۹۷۰ در پی وقوع انقلاب اسلامی و شکل‌گیری شورای همکاری خلیج فارس وارد رقابت منطقه‌ای، ژئوپلیتیکی و ایدئولوژیکی شده‌اند که به‌استثنای سال‌های دهه ۱۹۹۰ که کمی به یکدیگر نزدیک شدند، روزبه‌روز بر ابعاد و پیچیدگی‌های آن افزوده شده است. دو کشور نسبت به رویدادها و حوادث مختلف سیاسی، امنیتی و حتی اقتصادی و اجتماعی در منطقه و کشورهای پیرامونی نگاه متفاوت و بعضاً متعارضی اتخاذ کرده‌اند. بخش قابل توجهی از دلایل و بسترهای تشدید مخاصمات میان دو طرف بعد از تحولات ۲۰۱۱ دربرگیرنده تهدیدات و گذار از خطوط قرمز یکدیگر در حوزه استراتژیک و هویتی بود. متعاقب این رویداد، جغرافیای تحولات منطقه‌ای در عراق، یمن، سوریه و... به‌عنوان میدان سیاسی ایران و عربستان مطرح شد.

یکی از کنشگران مهم و تأثیرگذار منطقه‌ای که نقش مهمی در تحولات منطقه دارد کشور عراق است. این کشور بعد از تحولات ۲۰۰۳ و حمله آمریکا دچار تحولات سیاسی - امنیتی گسترده‌ای شد و به‌سمت نوعی بازسازی و بازبینی نظام سیاسی - امنیتی گرایش پیدا کرد. با توجه به درهم‌تنیدگی مناسبات عراق با ایران از یک سو و عربستان سعودی از سوی دیگر، از همان ابتدا پیش‌بینی‌پذیر بود که نوعی موازنه‌سازی و موازنه‌جویی ضرورت راهبردی مناسبات سه کشور خواهد بود. بر این اساس، هرگونه تحول و دگردیسی سیاسی در عراق با واکنش و حساسیت دو کشور ایران و عربستان مواجه می‌شود و بخش مهمی از قاعده توازن قدرت به شکل سنتی و نوین آن میان دو کشور مذکور را تشکیل می‌دهد.

پژوهش حاضر این سؤال را مطرح کرده است که سناریوها و دورنمای مناسبات آینده ایران و عربستان سعودی چه تأثیری بر فضای سیاسی-امنیتی عراق خواهد داشت؟

۲. مبانی نظری

۲-۱. موازنه منافع

رنالیسم نئوکلاسیک بنیان نظریه‌های خود را بر سیاست خارجی قرار داده است. از مهم‌ترین نظریه‌پردازان این نحله فکری راندل شوئلر^۱ است. او ضمن نقد نظریه «موازنه قدرت» در رنالیسم ساختاری معتقد است دولت‌ها تنها هنگامی به ایجاد موازنه می‌پردازند که به نفع آن‌ها باشد. او در مقابل موازنه قدرت کنت والتز^۲ و موازنه تهدید استفان والت^۳ نظریه «توازن منافع» را در تحلیل سیاست خارجی ارائه کرده است. وی اعتقاد دارد که دولت‌ها به همراهی برای کسب سود و منافع تمایل دارند تا امنیت. تئوری توازن منافع شوئلر دربرگیرنده دو مفهوم بنیادین است: یکی در سطح واحد و دیگری در سطح سیستمی. در سطح واحد به هزینه‌های یک دولت اشاره دارد که تمایل دارد برای تعریف ارزش‌های خود پرداخت کند. در سطح سیستماتیک هم به توانایی‌های نسبی دولت‌های تجدیدنظرطلب و دولت‌های حافظ وضع موجود اشاره دارد. در چارچوب تئوری توازن منافع، آنچه برای یک سیستم مهم تلقی می‌شود اهداف و ابزارها هستند و نمی‌توان گفت که توزیع توانایی (همان‌طور که والتز می‌گفت) تعیین‌کننده ثبات یک سیستم است (Schweller, 1994: 104-105).

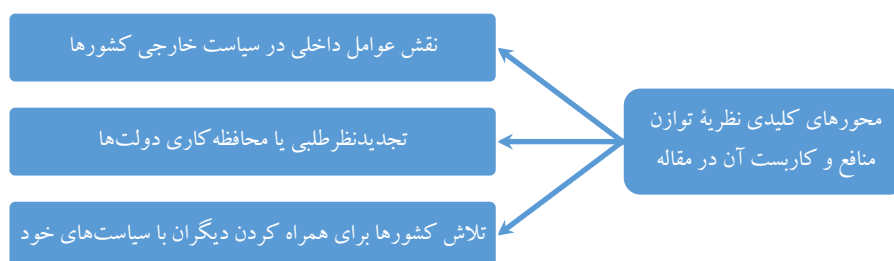
شوئلر بیان می‌کند که در مطالعه سیاست بین‌الملل، رابطه ثبات داخلی و خارجی نادیده گرفته شده است. بررسی وی به محدودیت‌های داخلی دولت‌ها برای موازنه قدرت اختصاص دارد و در این راستا از جمله به استراتژی‌های جایگزین با توجه به شرایط مختلف دولت‌ها نظیر همراهی، دلجویی یا واگذاری مسئولیت توازن به دیگران اشاره دارد. شوئلر معتقد است اینکه گفته می‌شود دولت‌ها در برابر تهدید، به افزایش قدرت تمایل دارند امری متناقض است. همچنین بر این باور است که موازنه تهدید استفان والت اهمیت عوامل داخلی را در اتخاذ تصمیمات برای اتحاد و موازنه تضعیف می‌کند.

1. Randall Schweller

2. Kenneth Waltz

3. Stephen Walt

نظریه موازنه منافع قرابت تحلیلی بیشتری با موضوع مقاله حاضر دارد. این نظریه با به‌روزرسانی مبانی نظری رئالیسم، از ظرفیت‌های تحلیلی بیشتری برای تبیین موضوعات نوین سیاست بین‌الملل برخوردار است. درباره دلیل انتخاب نهایی نظریه موازنه منافع برای مقاله حاضر می‌توان اذعان کرد که تحلیل رقابت‌های عربستان سعودی و جمهوری اسلامی ایران بعد از ۲۰۰۳ تا کنون در سه بستر امکان‌پذیر است: نقش عوامل داخلی در سیاست خارجی کشورها، تجدیدنظرطلب بودن یا محافظه‌کاری دولت‌ها و تلاش کشورها برای همراهی دیگران با سیاست‌های خود. حداقل در دو مورد (نقش عوامل داخلی در سیاست خارجی و همچنین تلاش کشورها برای همراهی دیگران با سیاست‌های خود) می‌توان به تحلیل مشخصی از سیاست‌های دو رقیب منطقه‌ای در ارتباط با عراق و تحولات سیاسی - امنیتی آن دست یافت. بر این اساس و با توجه به شیوه پژوهش در مقاله حاضر، تلاش شده تا در بخش تبیین داده‌های نهایی پژوهش از ابزار چارچوب مفهومی موازنه منافع در بطن نظریه رئالیسم نئوکلاسیک بهره گرفته شود.

نمودار ۱. مؤلفه‌های توازن منافع

۳. تحلیل سیاست خارجی عربستان در عراق در ادوار مختلف

عربستان سعودی همواره به تحولات عراق با حساسیت بالایی توجه داشته و پتانسیل بالایی از توانمندی خود در سیاست خارجی را صرف این کشور کرده است (سلطانی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۰۱). میزان اثرپذیری عربستان از عراق به‌حدی بالاست که ریاض سیاست یا همه یا هیچ را در قبال این کشور در پیش گرفته است (خضری و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۸۶). از سال ۲۰۰۳ به بعد نگرانی‌های ریاض در پی سقوط صدام در قبال معادلات بغداد بسیار بیشتر شد؛ به همین دلیل بررسی از این سال آغاز شده است.

۳-۱. عوامل مؤثر بر سیاست خارجی عربستان در عراق

الف) مسائل عراق و جامعه شیعی عربستان: با دموکراسی‌سازی در عراق، شیعیان با ۶۵-۷۰ درصد جمعیت به صحنه قدرت راه یافتند و از اعراب سنی با حدود ۲۰ درصد پیشی گرفتند. این امر با تأثیرات ملموس داخلی و منطقه‌ای بر عربستان همراه بود. شیعیان عربستان به سه دلیل از جایگاه ویژه‌ای در سطح داخلی و منطقه‌ای برخوردارند: نخست سکونت در منطقه شرق و استان الحساء که اصلی‌ترین میادین نفتی سعودی در آن قرار دارد و تا ۶۰ درصد نیروی کار نفتی عربستان را شیعیان تشکیل می‌دهند؛ دوم وابستگی دولت به این منطقه که ۹۰-۹۵ درصد درآمد ارزی کشور را تأمین می‌کند؛ سوم هم‌جواری با شیعیان عراق، بحرین و ایران (Ibrahim, 2006: 5-6). با این تفاسیر، هدف اولیه سیاست خارجی عربستان در عراق کنترل شیعیان این منطقه با هدف عدم تأثیرگذاری بر شیعیان عربستان است.

ب) گسترش ژئوپلیتیک شیعی و رقابت با ایران: در تحلیل تأثیر نهضت‌های شیعی، مسئله عمده قدرت تأثیرگذاری جامعه شیعیان بر سیاست‌ها و تحولات منطقه و بین‌الملل است. در دهه اخیر در رقابت برای حوزه‌های نفوذ در عراق، دو جبهه وجود دارد: نخست رقابت ایران و دولت‌های عربی چون عربستان؛ دوم رقابت درونی میان اعراب. بنابراین، ارتقای وزن ژئوپلیتیکی ایران در سیاست خارجی عربستان بسیار مؤثر بوده است؛ به عبارتی، ریاض هرگونه رشد جایگاه شیعیان را افزایش دامنه نفوذ ایران تصور می‌کند. ایران با بیش از ۹۰ درصد، بیشترین جمعیت شیعی در جهان را دارد و حدود ۵۸ درصد از منابع نفت دنیا بیشتر در مناطق شیعه بین کشورهای ایران، عراق، عربستان، کویت و امارات قرار دارد. این واقعیت‌ها به همراه رشد خودآگاهی سیاسی شیعیان در کشورهای عربی چون عراق، ژئوپلیتیک منطقه را به نفع ایران متحول کرده است. پیوستگی مذهب و منافع ملی ایران به این عنصر در سیاست خارجی محوریت بخشیده است (مرادی کلارده و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۰۵). در واقع، عوامل مؤثر بر سیاست خارجی عربستان در عراق بر محوریت شیعیان و ایران قرار دارد. عربستان سیاست خارجی خود در عراق را بر اساس چند محور تنظیم کرده است:

۱. حفظ ثبات داخلی عراق برای عدم ایجاد شورش در کنار مرزهای گسترده عربستان؛
۲. حفظ ثبات قیمت نفت با همکاری عراق در اوپک؛
۳. تضعیف حکومت شیعیان عراق؛

۴. جلوگیری از قطب‌بندی شیعه در منطقه؛

۵. جلوگیری از نفوذ ایران در حکومت عراق (صالحی و رحمانی، ۱۳۹۱: ۶۶).

۳-۲. سیاست خارجی عربستان در قبال عراق از ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۶

حکومت عربستان سعودی در سال‌های سقوط صدام متأثر از وهابیت بود و از این دیدگاه برای تأمین منافعش بهره می‌برد. تأثیر این نگاه بر سیاست خارجی سعودی در کنار عنصر ضدیت با ایران، ریاض را به بحران‌آفرینی در بغداد سوق داد؛ اما سعودی‌ها با آنکه از ارتش بعث دل خوشی نداشتند، مخالف سقوط و حذف صدام توسط آمریکا بودند و آن را اشتباه محض می‌دانستند. زیرا این امر به قدرت‌گیری شیعیان در عراق ختم شده و این باعث برهم خوردن توازن منطقه‌ای به نفع ایران شده بود (Guzansky, 2011: 91).

با توجه به آنچه گفته شد، با این اوضاع تا سال ۲۰۰۶ عربستان سیاست ضدیت با قدرت گرفتن شیعیان را در پیش گرفت و سپس تا سال ۲۰۱۶ سیاست براندازی نظام شیعی دنبال شد. دلیل این ضدیت آن بود که هرگونه تحرک سیاسی شیعی و وابستگی به ایران در تضاد با هویت سعودی تلقی می‌شد که می‌توانست اعتراضات سرکوب‌شده شیعیان عربستان نسبت به آل‌سعود را تقویت و احیا کند و میدان نفوذ ایران را به سواحل مدیترانه برساند. بر این اساس، اقدامات سعودی‌ها غالباً ماهیتی ثبات‌زدا داشت و نابسامانی‌های زیادی در عراق به بار آورد. از ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۶ عربستان نقش بازیگر متعصب وهابی را بازی کرد که به هیچ روی از در سازش با همسایه‌ای که همزمان با عرب بودن شیعه هم باشد در نمی‌آمد. ریاض تشیع و عرب بودن را در تضاد با هم می‌دانست و جمع آن‌ها را محال قلمداد می‌کرد. این دوره را می‌توان عصر ثبات‌زدایی و هویت‌محور قلمداد کرد و در این راستا اقدامات ثبات‌زدایی از این قبیله انجام داد: ایجاد تروریسم و حمایت از آن، فعال کردن شکل‌های مذهبی، تضعیف جایگاه قوه مجریه (زیرا در این دوره قوه مجریه همراه و هم‌راستا با ایران بود) و منزوی‌سازی دولت عراق در جهان عرب (سلطانی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۳-۲۱).

۳-۳. سیاست خارجی عربستان در عراق بعد از ۲۰۱۶

تا ابتدای سال ۲۰۱۶، علاوه بر مرگ ملک عبدالله به‌عنوان ضامن محافظه‌کاری آل‌سعود و روی کار آمدن طیف جوان به رهبری محمد بن سلمان، تحولاتی بسیار مهم در سپهر سیاسی، اجتماعی و امنیتی عراق رخ داد که زمینه را برای تغییر در روابط بغداد و ریاض فراهم آورد. از جمله این

تغییرات تشکیل حشدالشعبی بود که به دولت عراق توانایی بالایی برای برقراری ثبات و مبارزه با تروریسم اعطا کرد و با اتحاد با حشدالشعبی و اتحاد میان صفوف شیعه، ریاض را ناچار به ترک سیاست کنار زدن شیعیان از قدرت و تبدیل عراق به بازیگری ضدایرانی کرد (سلطانی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۱-۲۲).

در سال ۲۰۱۶ تحولی رخ داد که در روابط دو کشور نقطه عطف به شمار می‌آید و آن معرفی سفیر دائم پادشاهی سعودی در جمهوری عراق بود؛ هرچند او بعد از ۹ ماه به‌عنوان عنصر نامطلوب معرفی و از عراق اخراج شد، اما به دلیل اهمیت ارتباط با بغداد، ریاض سریعاً شخص دیگری را جایگزین او کرد. همچنین در راستای دوستی و همکاری با کشور همسایه، ریاض فعالیت‌هایی را در حوزه فرهنگی و اقتصادی با بغداد ترتیب داد (Dorsey, 2017). در این مقطع شاهد شکل‌گیری نوعی تنش‌زدایی در روابط عراق و عربستان سعودی به‌ویژه پس از حضور پررنگ ایران بعد از ۲۰۰۳ در تحولات سیاسی این کشور هستیم. بر این اساس، عربستان سیاست‌های تهاجمی همراه با نگرانی از تحولات سیاسی عراق را جایگزین نوعی رویکرد مبتنی بر همکاری و همسویی کرد (Fayyad, 2017).

بعد از تحولات ۲۰۰۳ عراق، عربستان به عراق به‌عنوان وزنه‌ای استراتژیک در منطقه می‌نگرد و به دنبال این است که همسو با تحولات بنیادین در سیاست‌های منطقه‌ای و بین‌المللی خود، نفوذی راهبردی از جنبه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و... در عراق ایجاد کند. عربستان در رویکردهای جدید سیاست خارجی خود به دنبال متقاعد کردن عراق در هم‌پیمانی و همسویی با عربستان در قالب طرح‌های توسعه‌ای و راهبردی است (Ray, 2015).

۴. واکاوی سیاست خارجی ایران در قبال عراق

اشغال عراق به دست آمریکا در سال ۲۰۰۳، سرنگونی صدام حسین و تغییر رژیم در این کشور را می‌توان مهم‌ترین رویداد تلقی کرد که به شکل‌گیری دوره جدیدی از تعامل میان بازیگران منطقه‌ای، توازن قدرت در خاورمیانه و در مجموع تصویر نوینی از منطقه منجر شد. بعد از حوادث ۱۱ سپتامبر و تحولات پس از بحران ۲۰۰۳، عراق در حال انتقال به نظم جدید سیاسی - امنیتی است که در آن تمامی بازیگران مهم منطقه‌ای در حال رقابت برای تبیین نقش‌های جدید خود در منطقه هستند. ایران نیز به‌عنوان یکی از بازیگران مهم منطقه به دنبال اتخاذ سیاست خارجی متناسب با اوضاع منطقه و عراق بوده است (متقی و سلطانی، ۱۳۹۲: ۵۵).

سیاست خارجی ایران در قبال عراق تا پایان حکومت صدام در حد برخی دیدارهای مقامات دو کشور و مبادله کشته‌های جنگ و زیارت زوار ایرانی از عراق بود؛ اما با آغاز بحران عراق و سپس حمله آمریکا به این کشور در سال ۲۰۰۳، تناقض در سیاست خارجی ایران که در جریان بحران افغانستان بروز کرد بود تشدید شد. از یک طرف در این بحران رویارویی آمریکا با رژیم بعثی عراق بود که جنگ هشت‌ساله را بر ایران تحمیل کرده بود و بی‌تردید سرنگونی این رژیم تأمین‌کننده منافع ملی ایران بود؛ اما از طرف دیگر، سقوط صدام حسین به منزله استقرار نیروهای نظامی آمریکا در عراق و اشغال این کشور بود (ذاکر اردکانی، ۱۳۹۰: ۶۳).

بعد از سقوط سریع بغداد در همان هفته‌های اول، مقامات ایران احساس خطر کردند؛ زیرا ایران خود را در محاصره آمریکا می‌دید. طبیعتاً حضور نظامی آمریکایی‌ها در خلیج فارس و ایجاد پایگاه‌های نظامی در افغانستان و حضور نظامی در عراق برای ایرانی‌ها جای نگرانی داشت؛ بنابراین، به‌رغم موضع بی‌طرفانه ایران در خصوص جنگ، اشغال عراق به دست آمریکا خوشایند جمهوری اسلامی ایران نبود؛ زیرا با حضور آمریکا در خلیج فارس نفوذ آسیای مرکزی و اشغال افغانستان و سپس حمله به عراق، امنیت ملی ایران در معرض تهدید بود. بعد از شکست ارتش عراق و آغاز روند سیاسی این کشور، ایران به دیپلماسی و سیاست حضور در ابعاد مختلف در معادلات سیاسی عراق روی آورد و از فرصت‌های همکاری نیروهای هم‌پیمان عراقی خود برای همکاری با آمریکا و کار کردن درون سیستم سیاسی مورد حمایت این کشور استقبال کرد و حتی پیشگام به رسمیت شناختن دولت عراق شد. این‌ها در شرایطی بود که کشورهای عرب منطقه و هم‌پیمان آمریکا مانند عربستان سعودی از گشایش سفارت‌خانه و اعزام سفیر به این کشور طفره می‌رفتند؛ اما با برگزاری انتخابات و پیروزی ائتلاف شیعی روابط ایران و عراق محکم‌تر شد و ایران توانست به هدف خود که جلوگیری از شکل‌گیری دولتی تهدیدساز در عراق به‌مانند گذشته یا وابسته به آمریکا بود دست یابد (متنی و هادیان، ۱۳۹۸: ۱۴۲-۱۴۹).

به‌طور کلی، سیاست خارجی ایران در قبال عراق پس از جنگ و سقوط صدام را می‌توان در سه سطح دسته‌بندی کرد:

۱. در سطح داخلی عراق: تشکیل دولت وحدت ملی و دموکراتیک (که ضد ایران و دست‌نشانده آمریکا نباشد)؛ تثبیت و تحکیم نقش و جایگاه اکثریت شیعه در ساختار قدرت و حکومت در عراق؛ کاهش تأثیرات منفی تحولات آینده عراق بر جمهوری اسلامی ایران.

۲. در سطح منطقه‌ای: تثبیت موقعیت شیعیان عراق و جهان تشیع؛ ناکام کردن اهداف سیاسی آمریکا در استمرار اهداف حزب بعث؛ استقرار حکومت وحدت ملی با اکثریت شیعیان عراق؛ افزایش نقش و نفوذ ایران در عراق، منطقه خاورمیانه و جهان اسلام.

۳. در عرصه بین‌المللی: افزایش سطح بازیگری و قدرت چانه‌زنی ایران در معادلات بین‌المللی به‌خصوص در رابطه با آمریکا؛ دل‌نگرانی در سیاست خارجی عراق نسبت به اسرائیل و آمریکا به‌عنوان دو دشمن استراتژیک در منطقه و جهان. (صالحی و رحمانی، ۱۳۹۱: ۶۶).

۴-۱. سیاست خارجی ایران در عراق، اهداف و عوامل مؤثر بر آن

سیاست خارجی یک کشور فرایندی است که با چندین عامل تأثیرگذار و تأثیرپذیر متقابل بین سیاست‌های داخلی و خارجی در ارتباط است و سیاست خارجی عمدتاً انعکاس رویکردهای سیاست و استراتژی‌های داخلی است (Fidler, 2018: 218) به‌دلیل هم‌پیوندی‌های قومی-مذهبی، برخی مواقع سیاست خارجی یک کشور در قبال کشوری دیگر دربرگیرنده نوعی حساسیت‌ها و ضرورت‌های سیاسی است که نظام تصمیم‌گیری و سیاست خارجی یک کشور را تحت تأثیر قرار می‌دهد. مطالعه سیاست خارجی ایران در قبال عراق همواره بخشی از این روایت را دربرگرفته است.

۴-۲. عوامل مؤثر بر سیاست خارجی ایران در عراق

الف. مسئله کردها: کردها در عراق جدید دو حزب اصلی دارند: اتحادیه میهنی به رهبری جلال طالبانی و حزب دموکرات به رهبری مسعود بارزانی. کردها در مجلس نمایندگان عراق نیز پس از ائتلاف شیعیان دومین فراکسیون عمده را تشکیل می‌دهند. به‌طور کلی کردها در دولت مرکزی عراق و اداره امور این کشور نقش عمده‌ای ایفا می‌کنند، اما اهداف کردها بسیار فراتر از این است و برای کسب امتیازات بیشتر تلاش می‌کنند و معتقدند مرزهای منطقه فدرال باید با مرزهای قومی منطبق باشد. بر این اساس، آنان خواستار پیوستن برخی مناطق عراق به‌خصوص کرکوک به منطقه فدرال کرد هستند. جمهوری اسلامی ایران نیز مانند سه کشور عراق، ترکیه و سوریه دارای اقلیتی از کردهاست که در نوار مرزی ایران سکونت دارند. این مهم موجب اهمیت کردهای عراق برای جمهوری اسلامی شده است نوع و تحلیل معادلات میان کردهای دو سوی مرز همواره بر امنیت ملی ایران اثرگذار بوده است (ذوالفقاری، ۱۳۸۶: ۱۳۵).

ب. مسئله شیعیان عراق: بیشترین جمعیت شیعیان در کشورهای ایران، عراق، بحرین و آذربایجان قرار دارد. در کشوری همانند عراق، شیعیان ۶۵ درصد از جمعیت این کشور را تشکیل می‌دهند و در عمل همواره می‌توانند حاکمیت اکثریت را مطرح کنند. به نوعی می‌توان گفت که بغداد عملاً در اختیار شیعیان است و ایران نیز به عنوان کشوری مسلمان و شیعی بعد از سقوط صدام در پی به قدرت رسیدن شیعیان در عراق بوده است که مانع حضور دوباره سنی‌ها و حکومت طرفدار آمریکا در رأس قدرت شود. به همین دلیل، همواره شیعیان و جایگاه آن‌ها در قدرت عراق بر سیاست خارجی ایران تأثیرگذار بوده است (اردکانی، ۱۳۹۰: ۷۳).

ج. مسئله حضور آمریکا: مهم‌ترین چالش عراق جدید حضور آمریکا در این کشور است. آمریکا بر این باور است که عراق می‌تواند نقطه شروع مناسبی برای پیاده‌سازی مدل لیبرال-دموکراسی با هدف ترغیب دیگران به پیروی از آن باشد. همچنین عراق از تمکن مالی لازم برای تبدیل شدن به الگوی مورد نظر آمریکا برخوردار است. از طرف دیگر، این کشور قلب خاورمیانه مرکزی به شمار می‌آید و میعادگاه غالب اقوام و مذاهب موجود در خاورمیانه است و برخی تحلیل‌ها به این سو رفته که هدف اصلی آمریکا از حمله به عراق بهانه‌ای برای تجاوز به کل منطقه بوده است (اردکانی، ۱۳۹۰: ۷۴). داستان خصومت آمریکا و ایران بعد از انقلاب اسلامی همچنان ادامه دارد و بر تحولات سیاسی عراق هم سایه افکنده است. باور جمهوری اسلامی برای ترتیبات امنیتی منطقه، همواره بر مشارکت همه کنشگران منطقه استوار بوده و منکر هرگونه دخالت‌های فرامنطقه‌ای شده است. از این رو حضور آمریکا در همسایگی جمهوری اسلامی قابل تحمل نیست و بر این اساس، بخشی از راهبرد اساسی ایران در عراق خروج نیروهای آمریکایی از این کشور است.

د. نفت: متغیر نفت برای معادلات اقتصاد سیاسی میان ایران و عراق اهمیتی اساسی دارد. ایران و عراق راهبردها و مرزهای مشترک نفتی دارند و این موضوع ضرورت اشتراک مساعی در مدیریت راهبردهای مشترک نفتی را یادآور می‌شود. معادلات اوپک، رقابت‌های نفتی و تأثیرگذاری آن بر جنگ هشت‌ساله، حضور ایالات متحده و ایجاد انحصارهای نفتی در عراق، مسئله کردها و چالش‌های شکل گرفته در این حوزه از مؤلفه‌های اساسی و تعیین کننده درخصوص تأثیرگذاری متغیر نفت در روابط ایران و عراق و به ویژه جایگاه نفت در سیاست خارجی ایران در قبال عراق محسوب می‌شود (پورسعید، ۱۳۸۲: ۴۴۸).

۴-۳. اهداف راهبردی سیاست خارجی ایران در عراق

سرنگونی رژیم بعث در عراق و بروز تحولات جدید را - که به تغییر ماهیت و پیدایش ویژگی‌های جدید در ساخت قدرت و سیاست عراق منجر شد - می‌توان نقطه عطفی در روابط ایران و عراق دانست. بر این اساس، قرار گرفتن عراق جدید در حوزه دیپلماسی ایران و شکل‌گیری متغیرهایی مانند ورود و تقویت عنصر شیعی در ساخت قدرت و حکومت عراق، روند حرکت عراق را از یک دشمن راهبردی به یک دوست و همکار منطقه‌ای فراهم آورد. ایران و عراق هر دو به دنبال ایجاد ثبات، امنیت، شکوفایی و سازندگی در عراق هستند و ایران سیاست‌های خود را در راستای حمایت و کمک به عراق قرار داده است که با ثبات، امن، مستقل و آزاد است (توکلی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۶۷-۱۶۸). بر این اساس، برخی از مهم‌ترین اهداف سیاست خارجی ایران در عراق به شرح ذیل است:

الف. نفوذ سیاسی ایران در عراق جدید: در حالی که روابط ایران و عراق در زمان صدام و پیش از آن در سطح بسیار پایینی بود. بعد از سرنگونی صدام، حجم روابط خارجی و سفرهای خارجی مقامات دو کشور افزایش یافت. وجود اشتراکات مذهبی و قومی بین ایران و عراق همانند مذهب تشیع و اقوام کرد از مهم‌ترین مؤلفه‌های اثرگذارند و با سقوط صدام و به قدرت رسیدن شیعیان در عراق - که سبب دور شدن برخی کشورهای عربی و سنی مذهب منطقه از عراق شده - اهمیت حضور ایران در معادلات داخلی عراق افزایش یافته است. همچنین حمایت سیاسی ایران از عراق موجب تقویت روابط و مناسبات دو کشور و ایجاد اعتماد در میان رهبران عراق به ایران شده است. با این اوصاف، ایران توانسته بر نفوذ و قدرت خود در عراق بیفزاید؛ به گونه‌ای که با حضور داعش در عراق، ایران به صورت جدی، همه‌جانبه و مستمر در حمایت از دولت عراق برای مقابله با تروریسم عمل کرد که این امر به نوبه خود حاکی از افزایش نفوذ ایران در عراق در حوزه سیاسی است (رستمی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۶۱-۲۶۲).

ب. افزایش تراز تجاری و اقتصادی ایران در عراق: روابط اقتصادی و تجاری و احساس نیاز وابستگی متقابل سبب ایجاد پیوند مستحکم بین بازیگران در صحنه روابط بین‌الملل می‌شود. ایران نیز همواره به دنبال گسترش روابط و تعاملات خود در عرصه اقتصادی با کشورهای منطقه‌ای بوده است. از این رو، سقوط صدام در عراق و پس از آن تشکیل دولت انتقالی و روی کار آمدن حاکمیت جدید شیعیان فرصت مناسبی برای ایران فراهم آورد تا مناسبات اقتصادی با عراق ایجاد

کند. عراق در سال‌های اخیر بازاری مهم و راهبردی برای بخش خصوصی و دولتی ایران بوده است. پس از جنگ ۲۰۰۳ که روابط سیاسی ایران و عراق در شرایط متعادلی قرار گرفت، یکی از اهداف مهم ایران در عراق به دست آوردن بازار اقتصادی این کشور بود. ایران تلاش کرد که با مشارکت در بازارهای مصرفی عراق و مشارکت در طرح‌هایی مانند ایجاد شبکه حمل و نقل، اتصال راه آهن، لوله‌های انتقال نفت و گاز، پروژه‌های برقی و زیرساختی مانند سدسازی و ریل‌سازی نقش مثبت و سازنده‌ای در عراق ایفا کند (نیکویین و جلیلونند، ۱۳۹۵: ۱۱۹).

ج. افزایش قدرت نرم: با حمله آمریکا به عراق و تغییرات ایجادشده در ساخت قدرت و تحولات سیاسی این کشور، زمینه برای حضور غیرسخت‌افزایی ایران در عراق مهیا شد. بهره‌گیری از ظرفیت‌ها و اشتراکات فرهنگی دو کشور، تاریخ مشترک و بزرگان مورد اعتماد و علاقه هر دو طرف زمینه‌های ارتقای قدرت نرم جمهوری اسلامی در عراق را فراهم آورد. بخشی از این شاخص‌ها دربرگیرنده برنامه‌ریزی به‌منظور ممانعت از حضور ایالات متحده و عربستان سعودی در ساخت سیاسی قدرت در این کشور است. با وجود این، زمینه‌های ارتقای قدرت نرم ایران در عراق بعد از تحولات سیاسی ۲۰۰۳ فراهم شده است (رستمی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۶-۲۷).

۵. نگاهی تاریخی به فراز و فرود مناسبات ایران و عربستان سعودی بعد از انقلاب اسلامی تا کنون

۵-۱. سال ۱۹۷۹، شکل‌گیری انقلاب اسلامی در ایران

تا قبل از انقلاب اسلامی روابط ایران و عربستان سیر صعودی داشت و تلاش و اراده طرفین با تمرکز بر روابط در سطح مطلوبی بود. پیروزی انقلاب اسلامی در ایران فراز و نشیب‌های بسیاری در روابط دو کشور ایجاد کرد. انقلاب اسلامی اساساً به همکاری ایران و عربستان در قالب سیاست دوستونی نیکسون در منطقه پایان داد. عربستان از ایده صدور انقلاب ایران و همچنین حمایت این کشور از جنبش‌های آزادی‌بخش نگران بود. با پیروزی انقلاب اسلامی، ارتباطات گسترده‌ای بین ایران و جوامع شیعی در شرق عربستان ایجاد شد. حدود چهارده درصد از جمعیت عربستان را اقلیت شیعه در شرق این کشور تشکیل می‌دهد؛ یعنی مناطقی که به‌لحاظ منابع نفتی بسیار غنی است. احساس خطر از سوی ایران باعث شد عربستان در ۲۵ می ۱۹۸۱ سازمانی به‌منظور امنیت دسته‌جمعی با نام شورای همکاری کشورهای خلیج با همراهی شیخ‌نشین‌های حوزه خلیج فارس

تأسیس کند تا از طریق آن از نفوذ و اشاعه انقلاب اسلامی به کشورهای جنوبی این حوزه جلوگیری کند. می‌توان گفت تصور تهدیدآمیز عربستان از ایران انقلابی اصلی‌ترین عامل واگرایی دو طرف در این مقطع محسوب می‌شد. در دهه اول انقلاب، عوامل عینی و ژئوپلیتیک متعددی روابط ایران و کشورهای عربی خلیج فارس و به‌خصوص عربستان را تحت تأثیر قرار داد که از آن جمله می‌توان به تهاجم عراق به خاک ایران و همراهی دولت‌های عربی با مهاجم اشاره کرد. در این دوره کشتار حاجیان ایرانی به‌دست حکام سعودی در مراسم حج ۱۳۶۶ رخ داد که با حمله به سفارت عربستان در تهران و کشته شدن یک دیپلمات سعودی به قطع روابط رسمی و یک‌جانبه از سوی عربستان منجر شد. همچنین رقابت‌های نفتی دو طرف چالش‌های متعددی در این مقطع ایجاد کرد (بیات و اسلامی، ۱۳۹۷: ۱۷۵).

۲-۵. از ۱۹۸۹ تا ۲۰۰۵

برخی اتفاقات اواخر دهه ۱۳۶۰ موجب تحول در روابط ایران و عربستان شد. پایان جنگ ایران و عراق و پذیرش قطع‌نامه ۵۹۸ از سوی ایران، ریاست‌جمهوری هاشمی رفسنجانی، فروپاشی شوروی و حمله صدام به کویت از اتفاقاتی بود که تأثیر چشمگیری بر روابط ایران و عربستان داشت و تنش میان دو کشور را کاهش داد. حمله عراق به کویت و محکومیت این اقدام از سوی ایران موجب بهبود مناسبات میان دو کشور شد. در جریان اشغال کویت به‌دست عراق در مرداد ۱۳۶۹، ایران و عربستان در ارتباط با تهدیدات منطقه‌ای احساس خطر کردند و از این‌رو همکاری آن‌ها افزایش یافت؛ زیرا عراق تهدید مشترک محسوب می‌شد و ایران و عربستان برای مقابله با آن نیاز به همکاری داشتند.

بنابراین، می‌توان گفت که در دوره هاشمی عوامل ژئوپلیتیکی در منطقه عامل ایجاد نزدیکی دو طرف بود. در دوره ریاست‌جمهوری محمد خاتمی مناسبات دو طرف همچون دوره هاشمی در وضعیت مطلوبی قرار داشت و حتی تقویت شد. ملک عبدالله و خاتمی تصمیم گرفتند که با تعدیل رابطه دو کشور موقعیت داخلی خود را نیز تثبیت کنند. یکی از توافقات دو کشور در این مقطع همکاری برای جلوگیری از کاهش بهای نفت بود. در شرایطی که در مارس ۱۹۹۸ قیمت نفت به ۱۳ دلار (پایین‌ترین قیمت در یک دهه) رسیده بود، با توافق ایران و عربستان بهای نفت افزایش یافت. همچنین طی سفر خاتمی به عربستان، روابط سیاسی، فرهنگی، امنیتی و... گسترش یافت و

در همان سال، پادشاه عربستان از کشورهای عرب خلیج فارس خواست رابطه با ایران را بهبود بخشند؛ اما مهم‌ترین رخداد در این مقطع امضای توافق‌نامه امنیتی بین دو کشور بود (همان: ۱۷۶).

۳-۵. از ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۳

در این دوره تلاش برای توسعه نفوذ و تفوق در منطقه غرب آسیا و خلیج فارس مهم‌ترین علت منطقه‌ای تنش‌زایی و بی‌ثباتی در روابط ایران و عربستان بود. در این راستا، مسائل عراق، لبنان و به‌ویژه بحرین از مهم‌ترین عوامل منطقه‌ای واگرایی و بی‌ثباتی در روابط ایران و عربستان به شمار می‌آمد. تصور عربستان این بود که دستیابی ایران به تسلیحات هسته‌ای امکان جاه‌طلبی‌های هژمونیک گسترده‌تری به ایران برای تغییر موازنه منطقه خواهد داد. از دیگر زمینه‌های رقابت میان ایران و عربستان تحولات خاورمیانه و شمال آفریقا در ۲۰۱۱ بود که ایران این تحولات را در قالب بیداری اسلامی تفسیر و از آن حمایت می‌کرد اما عربستان آن را دارای منشأ خارجی می‌دانست و با آن مخالف بود. اوج تضاد دیدگاه‌های دو طرف در شروع اعتراضات در بحرین نمود یافت که ایران از معترضان شیعی بحرینی حمایت می‌کرد و در مقابل، عربستان ایران را به مداخله در امور داخلی بحرین متهم می‌کرد (صادقی اول، ۱۳۹۴: ۱۳۷-۱۳۸). حساسیت عربستان درخصوص شیعیان بحرین، به‌جز نگرانی از نفوذ ایران، دربرگیرنده تأثیرگذاری احتمالی بر شیعیان شرق این کشور بود. حوزه دیگر درگیری و تضاد میان دو طرف در سوریه بود. عربستان به دنبال سقوط اسد با هدف تضعیف نفوذ ایران در منطقه بود. تحولات یمن هم در همین راستا قابل تحلیل است. در نتیجه می‌توان گفت که رقابت‌های ژئوپلیتیک میان دو طرف در این مقطع بیش از هر زمان دیگری زمینه تنش‌زایی بین آن‌ها را فراهم می‌ساخت (Berti & Guzansky, 2012: 59).

۴-۵. از ۲۰۱۳ تا ۲۰۲۱

در این مقطع شاهد شکل‌گیری فصلی جدید در مناسبات سیاست خارجی ایران در قبال نظام بین‌الملل هستیم. اعتدال‌گرایی گفتمان غالب دولت وقت در ایران بود. دولت جدید تمایل خود به تجدید روابط با عربستان و تغییر آن در چارچوب احترام و ترتیبات متقابل را بیان کرد. با وجود استقبال عربستان از رویکرد جدید دولت ایران، اما در نهایت در این مقطع شاهد تداوم چالش‌های منطقه‌ای و رقابت دو کشور برای نفوذ منطقه‌ای از جمله در سوریه و یمن هستیم. در این مقطع، ژئوپلیتیک منطقه باعث شکل‌گیری موج جدیدی از سردی و تیرگی روابط میان دو کشور شد. در این دوره، تشدید مناقشات منطقه‌ای در سوریه، بحرین، یمن و عراق از یک سو و دستیابی ایران و

غرب به توافق هسته‌ای از سوی دیگر، بر تعمیق رقابت میان ایران و عربستان افزود؛ به طوری که از برهه‌ای به بعد این رقابت را به خصومت مبدل ساخت.

عربستان همچنان دغدغه تحولات بحرین را دارد. موضوع مناقشه برانگیز دو طرف در ارتباط با گروه‌های شیعی از جمله انصارالله و حوثی‌ها در یمن همچنان مطرح است. همچنین از نگاه عربستان، بلندپروازی‌های ایران و ظرفیت‌های نظامی آن ممکن است به تشدید نفوذ این کشور بر اوپک و اقلیت شیعی عربستان منجر شود. توافق هسته‌ای ایران و غرب نیز می‌تواند در کنار رفع تحریم‌های اقتصادی به نزدیکی بیشتر ایران و اروپا و افزایش توان اقتصادی ایران و به تبع آن افزایش توان استراتژیک این کشور برای حمایت از متحدان خود در منطقه منجر شود (نیاکوئی و ستوده، ۱۳۹۴: ۹۶-۹۹). بر اساس آنچه مورد اشاره قرار گرفت می‌توان گفت که مهم‌ترین عامل تأثیرگذار در روابط ایران و عربستان رخ دادن اتفاقاتی است که ژئوپلیتیک منطقه را دچار تغییر می‌کند و باعث تشدید رقابت میان دو کشور می‌شود. در این چارچوب، عوامل هویتی و ایدئولوژیکی نیز بر اوضاع و احوال پیش گفته اثرگذار بوده است.

۶. ازسری روابط ایران و عربستان، تحلیل جایگاه عراق و ارزیابی آثار و پیامدها

۶-۱. تحلیل روندهای منجر به ازسری مناسبات ایران و عربستان

شرایط بین‌المللی و منطقه‌ای، همچنین شرایط و الزامات داخلی در هر دو کشور از جمله مؤلفه‌های اثرگذار بر بهبود مناسبات میان دو طرف بوده است. قواعد بازی در منطقه خاورمیانه و خلیج فارس طی سال‌های اخیر با هزینه‌های زیادی برای دو رقیب منطقه‌ای، یعنی ایران و عربستان سعودی همراه بوده است. جمهوری اسلامی به عنوان یک قدرت منطقه‌ای دارای برتری‌های ژئوپلیتیک و فناوری‌های نوین نظامی تا حدود زیادی قواعد سنتی هژمونی بین‌المللی در منطقه را به چالش کشیده و از سویی عربستان هم برای توسعه همه‌جانبه نیازمند محیطی باثبات و به دور از هرگونه تنش و هزینه‌سازی برای سیاست خارجی و امنیتی خود بوده است. در این چارچوب، روندهای معطوف به ازسری مناسبات میان ایران و عربستان سعودی به شرح ذیل ارائه می‌شود:

۶-۱-۱. اراده و انسجام رویکردی ایران درخصوص روابط

در شرایط موجود، درک نوع نگاه ایران به گشایش‌های جدید در روابط و سطح اراده رهبران و مقام‌های ایرانی برای پیشبرد تعاملات و همکاری‌ها در روابط اهمیت بالایی دارد. همچنین از آنجا

که از گذشته شکاف‌ها و اختلاف‌نظرهای مختلفی درخصوص نوع روابط با عربستان در ایران آشکار بوده، این مسئله مورد توجه قرار می‌گیرد که ایران در مرحله کنونی با چه اهداف و انگیزه‌هایی وارد مسیر بازسازی روابط و تعامل با عربستان شده است. در این خصوص، در حالی که ایجاد گشایش‌هایی در سیاست خارجی ایران و ارتقای جایگاه و اعتبار کشور در عرصه جهانی برای تهران اهمیت دارد، همچنان نگاه تاکتیکی یا راهبردی ایران به تعامل با ریاض با ابهاماتی مواجه است، به خصوص که روابط دو کشور در دهه‌های پیشین با فراز و فرودهای مختلفی روبه‌رو بوده و کاهش بی‌اعتمادی‌ها بین دو کشور برای همکاری‌های گسترده‌تر نیازمند زمان طولانی‌تری است. بر این اساس، در وهله اول نگاه تاکتیکی ایران به تعامل با عربستان پرننگ‌تر به نظر می‌رسد و تحول راهبردی در این روابط از منظر ایران مستلزم عبور از برخی چالش‌های بنیادینی است که به صورت تدریجی قابل حل و فصل است.

۶-۱-۲. برنامه هسته‌ای ایران و روابط با غرب

برنامه هسته‌ای ایران به‌عنوان مهم‌ترین پرونده سیاست خارجی کشور در طول دو دهه اخیر بوده است. در حالی که تهران به بیشترین سطح از بازرسی‌ها و نظارت‌های بین‌المللی در عرصه هسته‌ای تن داده و همواره بر صلح‌آمیز بودن برنامه هسته‌ای خود پافشاری کرده، اما نگرانی‌ها و فشارهای بین‌المللی و منطقه‌ای در این خصوص همچنان باعث ایجاد چالش‌ها و تنش‌های مهمی شده است. در سطح منطقه‌ای عربستان از اصلی‌ترین کشورهای است که از پیشرفت‌های هسته‌ای ایران اظهار نگرانی کرده و ظرفیت‌های هسته‌ای ایران را به‌عنوان عاملی برای تغییر موازنه قدرت در سطح منطقه‌ای تعبیر کرده است؛ چنین نگرشی باعث همکاری‌های این کشور با دولت‌های غربی به خصوص آمریکا برای اعمال فشار حداکثری بر تهران و همراهی با بازیگران غربی برای تضعیف ایران به دلیل برنامه هسته‌ای شده است. عربستان سعودی ضمن اظهار نگرانی از برنامه هسته‌ای ایران و ترغیب غرب به مقابله با ایران در این عرصه، با برجام نیز مخالف بود و به خصوص دولت ترامپ را به خروج از برجام ترغیب می‌کرد. با این حال، با روشن شدن هزینه‌های افزایش تنش در منطقه، سعودی‌ها هرچند همچنان ملاحظات خاص خود را درباره برنامه هسته‌ای ایران دارند، اما در دوره اخیر رویکردی ایجابی درخصوص احیای برجام نشان داده‌اند. با وجود این، طی دو سال اخیر به نتیجه نرسیدن مذاکرات ایران با قدرت‌های جهانی برای احیای توافق هسته‌ای و تداوم تحریم‌ها و تنش‌های غرب علیه ایران، رهبران سعودی را با وضعیت پرابهام و پیچیده‌ای روبه‌رو کرده است.

آثار و پیامدهای منطقه‌ای مسئله هسته‌ای هم برای جمهوری اسلامی ایران و هم عربستان سعودی دربردارنده هزینه‌های متعددی است. به نظر می‌رسد رویکردی عقلایی از سوی هر دو طرف در ارتباط با کاهش تنش‌ها در این حوزه مطرح باشد. ناامیدی عربستان از رویکردهای ساختاری نظام بین‌الملل می‌تواند بخشی از این سیاست‌گذاری عقلایی محسوب شود (سناریوهای آینده روابط ایران و عربستان، ۱۴۰۲: ۱۶).

۶-۱-۳. آسیب‌پذیری‌ها و نگرانی‌های امنیتی عربستان

از دهه‌های اولیه شکل‌گیری عربستان، امنیت همواره اصلی‌ترین دغدغه رهبران این کشور بوده است. معادله نفت در برابر امنیت در روابط عربستان و آمریکا برای دهه‌های متوالی به‌عنوان بستر و چارچوب اصلی تأمین امنیت برای نظام سعودی بود. با وجود این، در دو دهه اخیر ایجاد تغییرات تدریجی در رویکرد بین‌المللی و منطقه‌ای آمریکا و سست شدن تعهدات امنیتی آمریکا در قبال عربستان موجب نگرانی‌های عمیق در میان رهبران سعودی شد. انتقادات آمریکا از عربستان در دوره بوش پسر تا رویکرد خاص دولت اوباما مبنی بر چرخش به شرق و مهار چین و تلاش برای کاهش تعهدات و هزینه‌های این کشور در غرب آسیا به‌خوبی نمایانگر تغییراتی در روابط امنیتی آمریکا و عربستان بود. حتی در دوره ترامپ نیز با وجود روابط گرم بین تیم ترامپ و محمد بن سلمان، آمریکایی‌ها همچنان راهبردهای کلان خود در منطقه مبنی بر کاهش تعهدات و هزینه‌های امنیتی را ادامه دادند و حاضر نشدند از سعودی‌ها در مقابل تنش‌ها و تهدیدات امنیتی حمایت‌های جدی کنند. در دوره ریاست‌جمهوری بایدن روابط عربستان و آمریکا با موانع و چالش‌های بیشتری مواجه شد و نگرانی‌های امنیتی رهبران سعودی افزایش یافت. در حالی که عربستان سعی در ارتقای روابط با بازیگران برتر شرقی مانند چین و روسیه داشته است، اختلافات و تنش‌های ریاض با ایران و محور مقاومت نیز همواره یکی از دغدغه‌های امنیتی مهم سعودی‌ها بوده و مهار این تهدیدات از طریق مذاکره به رویکردی مهم در سیاست خارجی عربستان تبدیل شده است.

بر این اساس، اصلی‌ترین انگیزه عربستان برای گفت‌وگو و عادی‌سازی روابط را می‌توان آسیب‌پذیری‌ها و نگرانی‌های امنیتی این کشور در نظر گرفت. در شرایطی که عربستان برای پیشبرد طرح‌های اقتصادی خود در قالب برنامه چشم‌انداز ۲۰۳۰ نیازمند کاهش تنش‌ها و تهدیدات منطقه‌ای و افزایش ثبات است، حل و فصل اختلافات با ایران و بهبود روابط به‌عنوان مؤلفه‌ای مهم و عدم قطعیت پایین در این خصوص محسوب می‌شود.

۶-۱-۴. بحران‌ها و رقابت‌های منطقه‌ای

گسترش بحران‌ها و منازعات در سطح غرب آسیا در طول یک دهه اخیر باعث تشدید رقابت قدرت‌های منطقه‌ای برای حفظ منافع از یک سو و گسترش نفوذ از سوی دیگر شده است. در این راستا ایران و عربستان سعودی به عنوان دو قدرت محوری در منطقه رقابت‌هایی جدی و گسترده را تجربه کرده‌اند که از بحرین و یمن در شبه‌جزیره عربی تا عراق و سوریه و حتی لبنان و فلسطین را شامل می‌شود. بحران‌ها و رقابت‌های منطقه‌ای بین ایران و عربستان تأثیرات منفی بر روابط دو کشور گذاشته و حتی به تضعیف ثبات منطقه‌ای منجر شده است. با وجود این در شرایط کنونی عمده بحران‌ها و منازعات منطقه‌ای فروکش کرده و زمینه‌های مناقشه و رقابت نسبت به گذشته بسیار کاهش یافته است. مهم‌تر اینکه کشورهای منطقه از جمله عربستان و ایران با درک بهتری نسبت به هزینه‌ها و پیامدهای منفی و رقابت‌های شدید، اکنون مسیر مصالحه را برگزیده‌اند. بر این اساس، اهمیت این مؤلفه در روابط به نسبت گذشته کاسته شده و روند رقابت‌ها نیز رو به کاهش نهاده است.

۶-۲. تحلیل جایگاه عراق در ازسرگیری مناسبات دو کشور

بعد از وقوع بهار عربی، کشورهای عرب منطقه‌ای که درگیر این روند بودند تبدیل به مناطقی برای مبارزه و تقابل نیابتی و غیرمستقیم قدرت‌ها و بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای شدند. در طی این سال‌ها رقابت شدید میان ایران و عربستان بر سر نفوذ در عراق ادامه‌دار بود و مسائلی چون داعش نیز به این طیف مشکلات اضافه شد و راهی دوباره برای رقابت میان ایران و عربستان ایجاد کرد. با وجود این، هیچ پیروزی و بردی نصیب هیچ‌یک از بازیگران حاضر در این منطقه نشد. نه ریاض و نه تهران موفق به ترغیب رقیب خود و عقب‌نشینی نشدند. پس برای کاهش هزینه‌هایی که تا کنون و در آینده محتمل می‌شدند، باید سیری جدید از روابط را در پیش می‌گرفتند. بنابراین، این راهبرد تبدیل به رویکرد اصلی قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای شد تا در آینده‌ای نه‌چندان دور بتوان ثبات را در این کشور و در ابعاد گسترده‌تر در سطح منطقه به ارمغان آورد.

در سال‌های اخیر بسیاری از کشورهای منطقه‌ای و بین‌المللی به دنبال میانجی‌گری و کاهش تنش بین تهران و ریاض بوده‌اند. برخی از کشورهای منطقه‌ای و بین‌المللی مانند قطر، کویت و روسیه در ابتدای سال ۲۰۲۱ به‌ویژه پس از پایان دوره ریاست‌جمهوری دونالد ترامپ و آشتی خلیج فارس برای میانجی‌گری بین ریاض و تهران پیش رفتند. پس از تلاش‌های موفقیت‌آمیز

کویت برای میانجی‌گری بین قطر و کشورهای حاشیه خلیج فارس که قطر را بایکوت کرده بودند با توافق نامه الولا به اوج خود رسید، این کشور موضوع میانجی‌گری بین ایران و عربستان را مطرح کرد. در سطح بین‌المللی سرگئی لاوروف، وزیر امور خارجه روسیه در ژانویه ۲۰۲۱ اعلام کرد که دولت روسیه آماده میانجی‌گری بین ایران و کشورهای عربی برای حل مناقشه بین دو طرف است. با گذشت پنج سال از قطع روابط سیاسی و اقتصادی تهران و ریاض و تلاش برخی کشورهای منطقه مانند پاکستان و عمان، دولت مصطفی الکاظمی موفق به میانجی‌گری بین دو کشور و برگزاری دور اول مذاکرات شد. عراق اخیراً سیاست بی‌طرفی مثبت بین دو طرف درگیری را در پیش گرفته و در همان فاصله بین دو کشور ایستاده است. برای اینکه عراق این موضوع را ثابت کند نخست‌وزیران سفرهای زیادی به دو کشور داشتند، اما در میان وزرای سابق که زمام حکومت عراق را به دست گرفتند، مصطفی الکاظمی تنها کسی بود که توانست اعتماد دو کشور را جلب کند. وی از زمان تصدی این سمت به تهران و ریاض سفر کرد و با مقامات این دو کشور درباره میانجی‌گری و حل مناقشه گفت‌وگو کرد. مصطفی الکاظمی، نخست‌وزیر عراق، از روابط خود با محمد بن سلمان، ولی‌عهد سعودی، و رهبران ایران سود برد. برای از بین بردن شکاف بین دو کشور رهبران نظامی و اطلاعاتی عربستان و ایران در سال گذشته چندین بار در بغداد، پایتخت عراق، ملاقات کردند. در کل از آوریل ۲۰۲۱ تا آوریل ۲۰۲۲ بغداد میزبان پنج دور مذاکرات بین مقامات تهران و ریاض بود. برهم صالح، رئیس‌جمهور عراق، برای اولین بار در ماه می سال ۲۰۲۱ از میزبانی عراق در گفت‌وگوهای ایران و عربستان و مذاکره مستقیم بین دو کشور بعد از سال‌ها تیرگی روابط خبر داد. قاسم العرجی، مشاور امنیت ملی عراق، نیز گفته بود دور پنجم مذاکرات ایران و عربستان در بغداد مهم خواهد بود و دستاورد گفت‌وگوی مقام‌های ایرانی و عربستانی در بغداد به بازگشایی سفارت‌خانه‌های دو کشور می‌انجامد (خبرآنلاین، ۱۴۰۱). دور پنجم مذاکرات بین عربستان سعودی و ایران در بغداد باعث ایجاد حس جدیدی از خوشبینی شد؛ زیرا فؤاد حسین، وزیر امور خارجه عراق، دور پنجم را مثبت توصیف کرد که نشان می‌داد بغداد در حال استقبال از دور جدید است (Nejat, 129).

در حقیقت، آنچه در چین به دست آمد نتیجه مذاکراتی بود که طی دو سال گذشته به میزبانی بغداد انجام شده بود. مشارکت بغداد در این مذاکرات تنها نظارت نبود، بلکه مؤثر و کاربردی بود و چنانچه اختلافاتی به وجود می‌آمد، با نقش فعال عراق برطرف می‌شد. مسائل امنیتی و تأمین

امنیت مرزهای دو کشور ایران و عراق مورد توجه طرفین است و اینکه دو طرف اجازه ندهند مرز و خاک کشورشان محل تهدید قرار گیرد و مطابق قانون اساسی عراق، مقامات عراقی اجازه نمی‌دهند خاک عراق به‌عنوان محلی برای تهدید همسایگان مورد استفاده باشد (اعتماد، ۱۴۰۱).

۳-۶. از سرگیری روابط ایران و عربستان، آثار و پیامدهای سیاسی - امنیتی برای عراق

۱-۳-۶. از حیث تأثیرگذاری بر نظم سیاسی - امنیتی منطقه

ایران و عربستان با توجه به موقعیت ژئوپلیتیکی مهم‌ترین بازیگران منطقه‌ای در حوزه خلیج فارس و خاورمیانه محسوب می‌شوند. این ساختار با اهمیت نوعی رقابت منطقه‌ای را هم بین دو کشور شکل داده است. شکل‌گیری رقابت‌های منطقه‌ای در قالب‌های ژئوپلیتیک و معناگرایانه به‌گونه‌ای گسترش یافته است که به‌نوعی معادلات منطقه‌ای را هم درگیر ساخته است. بر این اساس، روابط دو قدرت بزرگ منطقه‌ای در چارچوب الگوی رقابت تعارض آمیز یا همکاری بر سایر کشورهای منطقه نیز تأثیرگذار است. رقابت میان دو کشور دلایل و زمینه گسترده‌ای را دربر می‌گیرد که از آن جمله می‌توان به رقابت در خلیج فارس، خاورمیانه، جهان اسلام و عرصه بین‌الملل اشاره کرد. تلاش حداکثری دو کشور برای نفوذ در خاورمیانه، به‌ویژه با وقوع انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۹۷۹، موجی از تنش‌های سیاسی بین دو کشور را بنیان نهاد. با گسترش موج ناآرامی‌ها در منطقه تحت عنوان بهار عربی، تعارض میان دو کشور گسترده‌تر شد و به‌طور کلی مجموع عوامل منجر به حاکم شدن الگوی تعارض میان دو کشور شده است و با حاکم بودن بازی با حاصل جمع صفر افزایش قدرت هریک از دو بازیگر منطقه‌ای به‌عنوان تهدیدی علیه دیگری تلقی می‌شود (آرم، ۱۳۹۵: ۷۵-۷۹).

تقابل این دو کشور که بیشتر تحت تأثیر هویت شیعی و انقلابی در برابر هویت سنی و وهابی بوده بر منطقه و کشورهای منطقه تأثیرگذار بوده است و منجر به سیاست‌های تهاجمی دو کشور در منطقه شده است. از جمله می‌توان به رقابت‌های دو کشور در لبنان، فلسطین، یمن، سوریه و عراق اشاره کرد. رقابت‌های عربستان با ایران بر خاورمیانه سایه افکننده است و نامساعد شدن روابط می‌تواند چشم‌انداز دیپلماتیک، سیاسی و امنیتی منطقه را متحول سازد (کریمی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۷۰-۱۷۵).

به‌طور کلی، تعارض میان دو کشور باعث شده است منطقه خاورمیانه به‌صورت فزاینده‌ای پرخطر و ناپایدار شود و تأثیرات منفی بر استقرار صلح در کشورهای منطقه داشته باشد. این

موضوع باعث شده امنیت منطقه نیز در خطر قرار گیرد و شرایطی از روابط نامطلوب میان دولت‌ها، حملات تروریستی، نفوذ قدرت‌های خارجی و گسترش رقابت‌های نظامی روزبه‌روز افزایش یابد. همان‌طور که مورد اشاره قرار گرفت، بخشی از مؤلفه‌های ژئوپلیتیک و معنایی میان دو کشور در مقاطع مختلفی بر ساختار سیاسی - امنیتی منطقه اثرگذار بوده است. با توجه به پیگیری دو گفتمان متفاوت عمدتاً ایدئولوژیک از سوی دو طرف و گسترش این نگاه در سطح منطقه، به صورت طبیعی بخشی از منطقه با ماهیتی نیابتی درگیر این تنش‌ها خواهد شد. در اینجا به برخی از مصادیق منطقه‌ای رقابت بین دو طرف اشاره می‌شود:

شورای همکاری خلیج فارس: عربستان سعودی همواره در پی آن بوده است که با استفاده از روش‌های مختلف در مقابل جمهوری اسلامی ایران موازنه‌سازی کند و مانع از قدرت و نفوذ ایران در منطقه شود. در این راستا، یکی از ابزارهایی که عربستان برای مقابله با ایران از آن بهره گرفته موازنه‌سازی و سد نفوذ در چارچوب نهادهای منطقه‌ای از جمله شورای همکاری خلیج فارس است. عربستان تحرکات خود را در چارچوب شورا و با هماهنگی و یا تحمیل به اعضای این شورا پیش می‌برد. سعودی‌ها سعی دارند که نقش رهبری جهان عرب را برای خود از طریق این شورا بازتعریف کنند (پوراحمدی میمندی و دارابی، ۱۳۹۷: ۱۲۰-۱۲۵).

چالش میان ایران و عربستان دربرگیرنده شکل‌گیری تضادی معنایی مابین شورای همکاری خلیج فارس و ایران هم بوده است. کشورهایی از جمله بحرین و امارات متحده بیشترین تنش را در میان سایر کشورهای عضو شورا با ایران داشته‌اند. این کشورها در اتخاذ مواضع، رویکردهایی همسو با عربستان لحاظ کرده‌اند (Amidror, 2017: 6). به‌طور کلی روابط تعارض‌آمیز میان ایران و عربستان سبب شده کشورهای شورای همکاری خلیج فارس نیز دچار بی‌ثباتی شوند و با آنکه این سازمان در مقابل ایران شکل گرفت، اما برخی اعضای آن مخالف سیاست‌های تنش‌زای عربستان در قبال ایران باشند. این تنش‌ها موجب ایجاد تعارض و تنش میان آن‌ها و ایران شده و جنگ‌های نیابتی ایران و عربستان باعث نفوذ در این کشورها نیز شده است (Pradhan, 2011: 270).

سوریه: یکی از حوزه‌های رقابت میان ایران و عربستان سعودی تلاش برای گسترش گفتمان‌های مخصوص به خود در کشورهای منطقه است. از کشورهایی که بخشی از نزاع‌های نیابتی دو کشور را به خود اختصاص داده سوریه است (علی‌پور، ۱۳۹۷: ۱۴۴-۱۴۵). یکی از دلایل مداخله عربستان در سوریه و تقویت جبهه مخالفان بشار اسد ارائه الگوی نظم‌جانشینی در منطقه با

اندیشه سلفی‌گری است و از آنجا که سلفی‌های سوریه نوعی وابستگی به وهابی‌های عربستان دارند، محکم‌ترین حلقه اتصال میان وهابیان عربستان و سلفی‌های اردن و سوریه محسوب می‌شوند. سلفی‌ها به موازات رشد اخوان المسلمین در سوریه، تشکیلات خود را سازمان‌دهی کرده‌اند و عربستان به تغذیه سلفی‌های سوریه پرداخته است. البته عربستان با حمایت از طرفداران سقوط بشار اسد به دنبال نشان دادن قدرت خود در مقابل رقبای منطقه‌ای نیز بود. آنان بر این باور بودند که عدم برکناری اسد، در راستای مبارزه با داعش، به منزله تقویت قدرت منطقه‌ای ایران است. به همین دلیل، عربستان همواره از همه طرف‌های موجود در عرصه منطقه‌ای و بین‌المللی برای سرنگونی دولت سوریه بهره گرفته است (حیدری، ۱۳۹۸: ۴۱-۴۲).

از طرف دیگر، ایران نیز به دنبال حفظ و گسترش محور مقاومت است. تسلط داعش بر محور مقاومت می‌تواند باعث تضعیف یا سقوط نظام‌های سیاسی عراق و سوریه شود و توازن قدرت را به نفع ائتلاف ضدایرانی غربی-عربی تغییر دهد و ایران را به عنوان قدرت منطقه‌ای به حاشیه براند. بنابراین، ایران با تمام قوا از دولت سوریه حمایت کرده و به مقابله با منافع عربستان در سوریه پرداخته است (Geranmayeh, 2014). در واقع ایران و عربستان در راستای منافع خود باعث یک جنگ نیابتی در سوریه شده‌اند و ادامه یافتن تعارض میان این دو کشور می‌تواند موجب ادامه‌دار شدن درگیری‌ها و بی‌ثباتی‌ها در سوریه شود.

یمن: رقابت ایران و عربستان در سال‌های گذشته به واسطه بحران یمن در تنش شدید قرار گرفته است؛ به طوری که از آن به عنوان جنگ تهران و ریاض نام برده شده است. عربستان سعودی مهم‌ترین بازیگر منطقه‌ای در عرصه تحولات سیاسی یمن است و هدف آل سعود در این کشور محافظت از کشور در برابر آشوب و تهاجم خارجی، سلطه و حفظ ثبات داخلی رژیم آل سعود است. از طرف دیگر، یمن برای ایران نیز دارای اهمیت است و همواره ایران منتقد سیاست علی عبدالله صالح در قبال شیعیان یمن بوده است. به همین دلیل ایران از جنبش‌های اعتراضی در این کشور و همچنین از حوثی‌ها و شیعیان آنجا حمایت کرده است. این موضوع باعث تعارض منافع و جنگ نیابتی ایران و عربستان در یمن شده است. از نظر عربستان قدرت‌یابی شیعیان در کشورهای عرب متحد ریاض چالش‌هایی برای حکومت سعودی در پی دارد. عربستان به دنبال ایجاد مانع در راه کسب قدرت ایران از طریق حوثی‌ها در یمن است و دستاوردهای انصارالله یمن و حمله به تأسیسات نفتی آرامکو و ادعای عربستان در نقش داشتن ایران در این حملات باعث افزایش رقابت

عربستان و ایران شده است که این موضوع، جنگ نیابتی بین دو کشور را در یمن شدیدتر کرده است (پهلوان، ۱۴۰۰: ۶۴-۷۷).

تعامل میان ایران و عربستان می‌تواند بر کشورهای منطقه بسیار تأثیرگذار باشد که در ادامه به‌طور موردی به این تأثیرات پرداخته می‌شود. ۱۵۵امین نشست وزرای خارجه شورای همکاری خلیج فارس که با تأکید بر امنیت و ثبات منطقه تشکیل شده بود، در بیانیه پایانی خود از توافق ایران و عربستان برای تثبیت روابط دیپلماتیک میان دو کشور و بازگشایی سفارت‌خانه‌هایشان استقبال کرد. علاوه بر این، وزیر امور خارجه قطر به این نکته اشاره داشت که قطر امیدوار است این توافق گامی در جهت ایجاد ثبات و امنیت در منطقه و یافتن چشم‌انداز مثبت برای دو کشور و تضمین‌کننده دستاوردهای مطلوبی برای ایران و عربستان باشد. امارات نیز در واکنش به این توافق اعلام کرد که امارات به اهمیت ارتباط و گفت‌وگوی مثبت بین کشورهای منطقه در راستای تحکیم مفاهیم حسن‌هم‌جواری و رسیدن به یک نقطه مشترک به‌منظور ساختن آینده باثبات‌تر برای همه کشورهای منطقه آگاهی و اطمینان کامل دارد و امارات از توافق عربستان و ایران استقبال می‌کند (خبرآنلاین، ۱۴۰۲).

کشورهای عربی حوزه خلیج فارس که عضو شورای همکاری خلیج فارس هستند قطب‌نمای روابط خود را با ایران با قطب‌نمای عربستان هماهنگ می‌کنند و بر همین اساس، تضمین روابط میان ایران و عربستان نیز از این منظر تأثیرگذار است و هرچه مشکلات میان ایران و عربستان کم‌تر باشد و همکاری‌ها توسعه پیدا کند، ثبات منطقه‌ای هم افزایش می‌یابد (صدرالحسینی، ۱۴۰۱). به‌طور کلی تأثیرات توافق ایران و عربستان بر منطقه خلیج فارس را می‌توان در چند محور خلاصه کرد:

کاهش تنش‌ها: توافق ایران و عربستان می‌تواند به کاهش تنش‌ها و جلوگیری از گسترش نبردهای منطقه‌ای منجر شود. بخش مهمی از تنش‌های منطقه‌ای ماهیت ایدئولوژیک و ژئوپلیتیک دارد که مدیریت مبتنی بر همسویی دو قدرت منطقه‌ای می‌تواند در تقلیل و ممانعت از ایجاد تنش‌ها در منطقه اثرگذار باشد.

تحقق همکاری در حل بحران‌ها: در راستای این توافق، کشورهای شورا می‌توانند در حل بحران‌های منطقه مخصوصاً در سوریه، یمن و لبنان همکاری کنند و به تسهیل فرایند صلح و استقرار پایدار در منطقه کمک کنند. نزدیکی دیدگاه‌های دو کشور ایران و عربستان اگرچه کامل

نشده و حتی منفعت‌محور است، دیگر مانند گذشته دربرگیرنده تهدید خطوط قرمز یکدیگر نخواهد بود؛ به طوری که می‌توان امیدوار بود از رویه‌ای نزدیک به خشونت و خصومت به رویه‌ای مبتنی بر رقابت منعطف تغییر جهت دهد. بخشی از ملاحظات منطقه‌ای و بین‌المللی دو کشور را در شرایطی قرار خواهد داد که از واگرایی‌های پرهزینه ممانعت کنند و منفعت همگانی اولویت بیشتری داشته باشد.

شکل‌گیری استراتژی انعطاف رویکردی به‌جای گفتمان خصومت‌آمیز در شورای همکاری خلیج فارس: این توافق می‌تواند باعث شود که دولت‌های عضو شورای همکاری نسبت به ایران ملایم‌تر عمل کنند و روابط خود را با آن بهبود بخشند و رقابت منطقه‌ای بین این کشورها و ایران نیز کاسته شود یا در چارچوب مرسوم آن باقی بماند. به همین دلیل توافق میان ایران و عربستان از طرف کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس حتی بحرین و امارات که دیدگاه مثبتی به ایران نداشتند مورد استقبال قرار گرفته است. بحرین به‌عنوان کشوری که بیشترین مخالفت را با ایران داشته در راستای این توافق تحت تأثیر قرار گرفته است. ایران و عربستان همواره به‌عنوان دو بازیگر رقیب منطقه‌ای که به توسعه قلمروی نفوذ خود در خاورمیانه مبادرت کردند، بحرین را به‌عنوان یکی از صحنه‌های مهم برای تقابل جویی و زورآزمایی می‌دانند (درج و نورانی بنام، ۱۴۰۰: ۶۶)؛ بر این اساس، این توافق درها را به روی بحث‌های گسترده‌تر باز می‌کند. چنین گفت‌وگویی می‌تواند محلی برای کشورهای بحرین برای بحث و توسعه راه‌های رسیدگی به نگرانی‌های امنیتی اولیه خود به‌ویژه در خلیج فارس باشد (Sari, 2023: 16).

بحران یمن در سال‌های اخیر نقشی محوری در افزایش سطح تنش و رویارویی عربستان و ایران داشت و مهم‌ترین جنگ نیابتی میان ایران و عربستان به شمار می‌آید. ریاض حوادث یمن را تهدید جدی برای امنیت ملی، تشکیلات سیاسی و معادلات استراتژیک خود می‌دانست و ایران آن را عاملی برای رقابت با عربستان قلمداد می‌کرد (Faez, 2023). توافق عربستان و ایران با هشتمین سالگرد مداخله نظامی ائتلاف به رهبری عربستان سعودی در یمن برای سرنگونی گروه شورشی انصارالله، معروف به حوثی‌ها که از حمایت ایران برخوردار است مصادف شد. از اوایل سال ۲۰۲۲ عربستان سعودی فعالانه به دنبال پایان دادن به جنگ از طریق مذاکره بود و چند دوره آتش‌بس اعلام شد؛ اما ریاض امیدوار است با توافق تهران به حفظ شتاب به‌سوی خروج از یمن کمک کند (Sari, 2023: 17).

سوریه: منطقه سوریه نیز یکی از مناطق مهمی بوده که دو کشور ایران و عربستان از آن برای مقابله و رقابت با یکدیگر بهره برده‌اند. حضور ایران در سوریه موجب شده بود عربستان مواضع سخت‌تری نسبت به ایران اتخاذ کند. همچنین منازعه سوریه سبب شده بود که موازنه قوا در منطقه به نفع ایران تغییر پیدا کند و نفوذ ایران را افزایش دهد. این امر باعث نگرانی عربستان سعودی شده و مبارزات میان دو کشور را در این کشور افزایش داده است. حال این توافق می‌تواند تنش‌های بین تهران و ریاض را کاهش دهد و باعث تسهیل در روند سیاسی سوریه شود (Sari, 2023: 10-12).

توافق ایران و عربستان با گذشت سه سال از طولانی‌ترین آتش‌بس در جنگ داخلی سوریه صورت گرفت. خطوط مقدم در سراسر کشور از مارس ۲۰۲۰ تثبیت شده است. زمانی که توافقی با میانجی‌گری روسیه و ترکیه به حمله رژیم به آخرین سنگر شورشیان استان ادلب در شمال غرب پایان داد، جناح‌های مورد حمایت ترکیه و بقایای مخالفان سوری که قبلاً از حمایت اعراب و غرب برخوردار بودند همچنان در امتداد مرز ترکیه حضور داشتند. حال رویکردی متفاوت نسبت به تأثیرگذاری توافق ایران و عربستان در مناقشه سوریه وجود دارد و کارشناسان امیدوارند که این توافق راه را برای احیای کامل روابط بین دمشق و کشورهای عربی خلیج فارس هموار کند؛ راهی که به سرمایه‌گذاری اقتصادی قابل توجهی در سوریه منجر می‌شود. در واقع به نظر می‌رسد که توافق ایران و عربستان ممکن است به عادی‌سازی روابط بین رژیم سوریه و برخی از دولت‌های عربی سرعت بخشد. پس از توافق، متعاقب آن، ریاض آمادگی خود را برای عادی‌سازی روابط با سوریه بدون قید و شرط را اعلام کرده است و این عادی‌سازی محتمل است که به نوعی پویایی در راستای حل مسئله سوریه بینجامد (Crisisgroup, 2023).

۶-۳-۲. از حیث تأثیرگذاری بر معادلات سیاسی - امنیتی عراق

قبل از ورود به یافته‌های اساسی پژوهش، اشاره به این نکته ضروری است که به دلیل ماهیت توصیفی-تحلیلی پژوهش حاضر، در بخش تبیین تحقیق به مبانی نظری پژوهش پرداخته شده است. از میان مفاهیم تئوریک رئالیستی از جمله موازنه قدرت، موازنه تهدید و موازنه منافع، چارچوب مفهومی توازن منافع بیشترین ارتباط و قرابت را با مبانی تحلیل پژوهش دارد.

در کشورهای ایران و عربستان، بخشی از مبانی اعتقادی، معناگرایانه و فرهنگی شکل‌دهنده به سیاست خارجی دو کشور در جهت‌گیری سیاست خارجی در قبال عراق مؤثر بوده است. بر همین

اساس، شاهد حضور دو کشور در قالب نگرش راهبردی معنا محور در عراق هستیم، از جمله حمایت از گروه‌های مختلف سیاسی یا گروه‌های مختلف مذهبی. در این راستا، در خصوص نقش عوامل داخلی در سیاست خارجی کشورها از جمله جایگاه پارلمان، گروه‌ها، قبایل، افکار عمومی عراق در ارتباط با سیاست‌های منطقه‌ای ایران و عربستان و نوعی دیپلماسی متوازن اتخاذ شده صحبت به میان می‌آید. همچنین تبدیل شدن عراق به زمین بازی زورآزمایی سیاسی دو کشور و اعتراضات چند سال اخیر عراق در خصوص فقدان رویکرد مستقلانه در سیاست خارجی و نفوذپذیری اتخاذ تصمیمات مستقلانه بخشی از همین رویکرد تعیین‌کنندگی عوامل داخلی در حوزه سیاست خارجی محسوب می‌شود.

درباره تلاش کشورها برای همسو کردن سایر کنشگران با اهداف منطقه‌ای و بین‌المللی خود، باز هم می‌توان به سیاست‌های ایران و عربستان و دال مرکزی این همسویی، یعنی عراق اشاره کرد. می‌توان این موضوع را از سوی عراق به‌عنوان یک کنشگر منطقه‌ای هم‌نگریست؛ کشوری که در قالب مقابله با چالش‌ها و بحران‌های سیاسی - امنیتی در داخل و تلاش برای احیا و ارتقای وزن سیاسی خود، به‌دنبال نوعی شکل دادن به همسویی هم در سیاست‌های داخلی و هم در عرصه سیاست خارجی خود است.

بر این اساس و با توجه به ایجاد ارتباط تحلیلی میان داده‌های پژوهش با مبانی نظری توازن منافع، محورهای زیر مهم‌ترین پیامدهای سیاسی - امنیتی از سرگیری مناسبات ایران و عربستان سعودی برای عراق به‌شمار می‌آید:

الف. خارج شدن عراق از مطرح بودن به‌عنوان زمین بازی ایران و عربستان در قالب زورآزمایی سیاسی - امنیتی

جدا از اینکه عراق با مطرح شدن به‌عنوان تعیین‌کننده‌ترین بازیگر به‌دنبال تعریف جدید از نقش منطقه‌ای خود به‌عنوان یک کنشگر فعال بوده است، باید اذعان کرد که این کشور بیشتر به‌دنبال خارج شدن از زمین بازی بودن برای کشاکش‌های سیاسی است؛ حال چه برای عربستان، ترکیه، ایران و یا ایالات متحده. عراق قادر به حل این معمای پیچیده و متعارض نیست که چگونه بازیگری که چندین دهه خود از فضاهاى سیاسی دیگر دولت‌ها به‌عنوان کارت و محیط بازی بهره‌جسته، هم‌اکنون محل بازی و زورآزمایی سیاسی - امنیتی سایر کنشگران شده است. بخش مهمی از سایر

پیامدهای قابل طرح که در سایر بخش‌ها مطرح می‌شود، به‌نوعی ذیل همین دغدغه اساسی عراقی‌ها قابل تحلیل است (مصلح، ۲۰۰۹: ۶۱-۶۳).

بخش قابل توجهی از جامعه نخبگان و تصمیم‌گیران عراق و حتی افکار عمومی معتقدند قرار گرفتن در ذیل لایه‌های سنگین حضور کنشگران منفعت‌طلب و امنیت‌خواه، تحول اساسی و توسعه زیرساخت‌ها و آینده عراق را با چالش اساسی مواجه ساخته است. بر این اساس، عراق از تکاپوهای بی‌وقفه خود برای نزدیک کردن مواضع ایران و عربستان، ابتدا به‌دنبال تأمین خواسته خود در قالب خارج شدن از فضا و محیط بازی کنشگران منطقه‌ای از جمله دو کشور ایران و عربستان سعودی بوده است. عراقی‌ها تحقق هرگونه شکوفایی سیاسی، اقتصادی، امنیتی و فرهنگی را در گرو خارج شدن از فضای بازی سیاسی شدن دیگر کنشگران قلمداد می‌کنند. با وجود این، عراق امیدوار است از سرگیری مواضع دو کشور مذکور گامی مؤثر در راستای تأمین امنیت ملی و منافع عراق در محیطی مبتنی بر سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری مستقلانه باشد. نمود عینی این رقابت سیاسی را در چندین دوره انتخابات ملی عراق شاهد بوده‌ایم. این رقابت‌ها علاوه بر محیط سیاسی در چارچوب‌های امنیتی هم اقتدار مؤثر دولت مرکزی و پارلمان را با چالش مواجه ساخته است.

ب. از سرگیری مناسبات ایران و عربستان، مقوم سیاست دیپلماسی متوازن و هوشمندانه عراق

بعد از تحولات ۲۰۰۳ عراق دچار نوعی سرگشتگی و پیچیدگی در استراتژی‌ها و سیاست خارجی منطقه‌ای شد. بخش مهمی از این رخداد، با توجه به چالش‌های سیاسی-امنیتی در داخل و همچنین حضور کنشگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، طبیعی به نظر می‌رسید. فضای بعد از جنگ مثل هر جای دیگر نیازمند بازسازی سخت‌افزاری و نرم‌افزاری است و کشور عراق هم می‌بایست از یک سیاست و دیپلماسی متوازن و هوشمندانه برای تحقق اهداف ملی در شرایطی ضروری و خاص تبعیت می‌کرد. در این چارچوب و در لایه‌های توازن ساختاری میان آمریکا، روسیه، چین و اتحادیه اروپا نوعی رقابت منتج به تنظیم سیاست خارجی عراق مطابق با رویه‌های تعریف‌شده قابل انتظار بود. همچنین در بُعد منطقه‌ای که از حساسیت‌های ویژه‌ای هم برخوردار بود، کنشگران رقیب از جمله عربستان، ایران و ترکیه به‌دنبال حضور مؤثر در لایه‌های حکمرانی سیاسی و اقتصادی عراق بنا به اقتضائات راهبردی خود بودند. این موضوع، با توجه به نوسانات و تحولات

داخلی عراق و به‌فراخور رویکردهای جدید امنیتی، به‌صورت مداوم در حال تغییر و تحول بود. ساختار داخلی، جغرافیایی و هویتی عراق هرگونه اتخاذ سیاست خارجی و دیپلماسی یک‌سویه و تک‌بعدی را منتفی می‌ساخت. بر این اساس، اتخاذ یک دیپلماسی هوشمندانه منطبق با تحقق منافع ملی عراق رویه‌ای مشخص و پذیرفتنی بود؛ اما همیشه اتخاذ این سیاست با چالش‌های عدیده‌ای هم مواجه می‌شد.

یکی از حوزه‌های کلیدی تأثیرگذار اتخاذ سیاست فوق‌الذکر، رقابت‌های میان ایران و عربستان در ارتباط با مسائل عراق بود. غلبه نگاه‌های هویتی دو طرف به مسائل عراق باعث شد گروه‌های داخلی هم متناسب با رویکردهای دو رقیب سنتی منطقه‌ای در مدیریت سیاست خارجی و امنیتی این کشور تأثیرگذار باشند. بعضاً اتخاذ سیاست خارجی مشخصی، هزینه‌های قابل توجهی برای منافع ملی عراق داشت و راهبردهای منطقه‌ای این کشور را با چالش‌های متعددی مواجه می‌ساخت. عادی‌سازی مناسبات ایران و عربستان تا حدود زیادی چالش‌های فراروی اتخاذ یک دیپلماسی هوشمندانه و متوازن را مرتفع می‌سازد؛ اگرچه نمی‌توان خیلی خوش‌بین بود، اما بخشی از هزینه‌های سیاست خارجی عراق را که انعکاس‌دهنده رویکردها و ساختارهای هویتی و حزبی داخلی بود کاهش می‌دهد. البته این موضوع به روندهای آتی فی‌مابین دو رقیب منطقه‌ای بستگی خواهد داشت؛ اما به نظر می‌رسد شرایط منطقه‌ای موجود تا حدود زیادی مدیریت راهبری سیاست خارجی دو کشور را به‌سمت همکاری سوق داده است. حتی اگر همچنان شاهد استمرار رقابت‌ها باشیم، از ماهیتی مبتنی بر خصومت آمیز به‌سمت یک ماهیت منعطف‌تر سوق می‌یابد.

ج. تحقق مواجهه مقتدرانه با بحران‌های داخلی، به‌ویژه در خصوص تندرهای سنی و کُرد تحلیلگران و پژوهشگران حوزه سیاست و روابط بین‌الملل معتقدند مدیریت و ساختار حکمرانی در کشورهای جهان سوم و در حال توسعه عمدتاً بر امنیت و ناامنی در این کشورها متمرکز است. نظام‌های سیاسی و حکمرانی مقتدر و منسجم همواره در مواجهه با بحران‌های داخلی از امکان و اقبال بیشتری برای استقرار ثبات و امنیت برخوردار بوده‌اند. تحولات سیاسی منطقه در سال ۲۰۱۱ بخش قابل توجهی از تحلیل مذکور را به خود اختصاص داده است. مصر، تونس، لیبی، یمن، سوریه و... بخشی از روند مربوط به اقتدار نظام سیاسی و مواجهه با بحران‌های داخلی را شامل می‌شود (قریب، ۲۰۱۷).

عراق بعد از ۲۰۰۳ هم به دلیل آسیب‌های متحمل‌شده اساسی به زیرساخت‌های نظامی، اقتصادی، فناوری و... در موقعیت وضعی برای مواجهه با چالش‌های امنیتی قرار داشت؛ به‌ویژه پس از جولان گروه‌های تندرو از جمله داعش و بعضاً القاعده بود که بقایای گروه بعث آن را هدایت می‌کردند. این وضعیت حتی تا دو دهه بعد از تحولات سیاسی عراق همچنان ادامه دارد و اگرچه در برخی شاخص‌ها، وضعیت با گذشته قابل مقایسه نیست، اما هرگاه تحولات سیاسی عراق دربرگیرنده نوعی کثرت‌گرایی مبتنی بر منفعت‌جویی گروه‌های مختلف بوده است، قدرت مواجهه با چالش‌های امنیتی داخلی را از این کشور گرفته است. طی سال‌هایی که شاهد شکل‌گیری تضاد و متعاقب آن تنش شدید میان ایران و عربستان بوده‌ایم، عراق به بخشی از خاستگاه‌های تعارض ایران و عربستان تبدیل شد. به همین دلیل و با توجه به اینکه می‌بایست همواره نظر مساعد یکی از دو رقیب حاضر در تحولات سیاسی را فراهم می‌ساخت، از انسجام و اقتدار مطلوبی برای مواجهه با تندروری‌های سیاسی امنیتی به‌ویژه از سوی گروه‌های تندروی سنی و کرد برخوردار نبوده است. مناسبات کردها با جمهوری اسلامی و همچنین سنی‌ها با عربستان بخشی از دلیل مواجهه همراه با احتیاط عراق با بحران‌های داخلی بوده است.

عراق امیدوار است با ازسرگیری مناسبات ایران و عربستان بخشی از فشارهای فوق‌الذکر را برای خود تعدیل کند و سامان و انسجام مشخص‌تری برای مواجهه با تحولات امنیتی خود در داخل داشته باشد. به نظر می‌رسد با نزدیکی روابط ایران و عربستان دیگر مانند گذشته شاهد حساسیت‌های شدید دو طرف و مداخله آشکار در تحولات سیاسی-امنیتی عراق نباشیم. در این صورت معادلات سیاسی-امنیتی عراق بیشتر به سمت مستقل شدن و اتخاذ راهبردهای مستقل سوق پیدا می‌کند.

د. میانجی‌گری دیپلماتیک و ارتقای وزن سیاسی عراق در معادلات منطقه‌ای

اگرچه در ازسرگیری مناسبات سیاسی میان ایران و عربستان سعودی نقش چین پررنگ‌تر از دیگران به تصویر کشیده شد، اما به نظر می‌رسد چینی‌ها تمام‌کننده و پایان‌بخش ماجرا بودند و ریل‌گذاری اصلی ازسرگیری روابط را عراقی‌ها انجام دادند. عراق از آوریل ۲۰۲۱ تا آوریل ۲۰۲۲ میزبان پنج دور مذاکره بین مسئولان ایرانی و عربستانی بود؛ دیدارهایی که یکی پس از دیگری امیدواری ناظران سیاسی را برای به ثمر نشستن این نشست‌ها و رسیدن به برخی تفاهمات بیشتر و بیشتر می‌کرد تا اینکه پس از پنجمین نشست دو طرف در بغداد، فؤاد حسین، وزیر خارجه عراق

نتایج گفت‌وگوها را مثبت ارزیابی کرد و سخنگوی وزارت خارجه ایران نیز آن را مثبت و جدی خواند. همین موضوع شروع دور جدیدی از مناسبات، به دور از تنش دو قدرت کلیدی منطقه‌ای محسوب می‌شد.

معمولاً و همواره در مدیریت چالش‌های منطقه‌ای، بهره‌گیری از ظرفیت‌های آن منطقه به صورت خاص از اثرگذاری به مراتب بیشتری برخوردار است. عراق با دارا بودن ارتباطات سیاسی، فرهنگی و هویتی با هر دو کنشگر (ایران و عربستان) ظرفیت‌های لازم برای نزدیک کردن دیدگاه‌های دو طرف را داشت و به همین دلیل السودانی توانست بخش‌های قابل توجهی از تضادهای ماهیتی میان دو کشور را به مذاکره بگذارد و خروجی نسبتاً مطلوبی را به دست آورد.

عراق جنگ‌زده و آسیب‌دیده از تحولات سیاسی - امنیتی ۲۰۰۳ طی یک دهه اخیر به تدریج به دنبال احیای جایگاه از دست‌رفته خود در منطقه بوده است. گشایش بازارهای اقتصادی، صادرات نفت، حضور مؤثر در عرصه سیاسی منطقه‌ای و... بخشی از تلاش نظام حکمرانی عراق برای بازسازی اقتدار منطقه‌ای به شمار می‌آید. می‌توان گفت اقدام میانجی‌گرایانه در ارتباط با دو کشور ایران و عربستان بخشی از روند فوق‌الذکر محسوب می‌شود.

امروزه و با توجه به تغییر در ماهیت قدرت و امنیت بین‌الملل، مؤلفه‌های مختلفی در فرایند قدرت‌سازی مؤثرند و یکی از ابعاد نوین قدرت، کنشگری و نقش‌آفرینی بازیگران در عرصه‌های منطقه‌ای و بین‌المللی به‌عنوان میانجی در معادلات سیاسی - امنیتی و همچنین بحران‌ها و منازعات منطقه‌ای و بین‌المللی است. دولت عراق با بهره‌گیری از ضرورت‌های پیش‌گفته به‌خوبی ایفاکننده نقشی مؤثر در خصوص مدیریت چالش‌های میان ایران و عربستان بوده است. البته باید اذعان کرد که وضعیت دو کشور ایران و عربستان از جمله مهم‌ترین چالش‌های منطقه‌ای بوده که امید چندانی به بهبود مناسبات میان دو طرف وجود نداشت. عراق با ظرفیت‌های مشخصی به این معادلات وارد شد و با ایفای نقش میانجی، این تصور و نگاه را ایجاد کرد که این کشور می‌تواند وزن سیاسی و ژئوپلیتیک گذشته خود را احیا کند.

ه مدیریت و هدایت انتقادات افکار عمومی در خصوص رویکرد غیرمستقلانه دولت یا نفوذپذیری سیاسی

تحولات سیاسی بعد از ۲۰۲۰ و پیروزی مقتدا صدر، پایه‌گذار یک دولت جدید در عراق است که البته انتظار می‌رود این بار دولت فعلی به‌گونه‌ای پاسخگوی مطالبات انباشته‌شده افکار

عمومی باشد. عراق سال‌های زیادی است که با مشکلات متعددی دست‌وپنجه نرم می‌کند. فساد، ناامنی، دخالت بیگانگان، فقر، عدم دولت‌سازی و ... از مشکلات ثابت عراق در چند سال اخیر بوده است. در ادامه این مشکلات در سال ۲۰۱۹، هزاران عراقی که از نظام سیاسی خود سرخورده بودند تظاهرات کردند و خواستار پایان دادن به فساد گسترده‌ای شدند که ثروت نفتی کشورشان را از بین می‌برد. هدف این تظاهرات خدمات عمومی بهتر و تغییر در دولت بوده است (دویم، ۲۰۲۰). پیامد اعتراضات برگزاری انتخابات جدیدی در ۲۰۲۱ شد که نتیجه آن برخلاف گذشته تصویر جدیدی را به نمایش گذاشت. احزاب ناسیونالیست عراق به‌عنوان برندگان اصلی ظاهر شده‌اند و این امیدواری را ایجاد کرده است که دولت جدید سعی خواهد کرد به مسائل بی‌ثباتی سیاسی، بحران اقتصادی، تورم، بیکاری و غیره رسیدگی کند.

البته به‌رغم روند حرکتی دولت جدید، تعدادی از چالش‌های آینده در مسیر تشکیل و اقدامات کابینه دولت وجود دارد؛ مثلاً برخی از مطالبات گذشته که به شکل‌گیری اعتراضات به دلایل فوق انجامید، نفوذپذیری و تأثیرپذیری دولت عراق از سیاست‌ها و خط‌مشی کنشگران منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای بود. با توجه به وقوع تحولات ۲۰۱۱ که دال مرکزی آن حکمرانی به شیوه جدید و در نظر گرفتن اقتضائات دنیای جدید بود، به نظر می‌رسد افکار عمومی و نخبگان در عراق نیز به دنبال این رویه، خواهان اتخاذ نوعی سیاست داخلی و خارجی مستقل باشند. اگرچه توسعه ارتباطات با جمهوری اسلامی ایران و عربستان ضرورتی انکارناپذیر است، اما وضعیت باید به گونه‌ای مدیریت شود که شائبه دخالت‌های خارجی تا حد زیادی رنگ ببازد. از سرگیری مناسبات میان ایران و عربستان تا حدود زیادی رافع مشکلات موجود در حوزه فوق خواهد بود.

اگرچه همچنان حضور آمریکا و برخی دیگر از بازیگران فرمانطقه‌ای به معادلات سیاسی-امنیتی عراق جهت می‌دهد، اما باید اذعان کرد که هیچ‌یک از فاکتورهای بیرونی به اندازه معادلات و سیاست‌های دو قدرت منطقه‌ای، یعنی جمهوری اسلامی و عربستان سعودی، بر اوضاع داخلی در عراق اثرگذار نبوده است. امید می‌رود با نزدیکی مناسبات ایران و عربستان سعودی شاهد تقلیل نگاه‌های مبتنی بر نفوذپذیری یا توصیه‌پذیری دولت‌ها در عراق باشیم که البته این موضوع در چارچوب‌های مبتنی بر ضرورت‌های تأثیرگذاری افکار عمومی قابل تحلیل است.

و. کم‌رنگ شدن استراتژی مداخله‌گرایانه آمریکا در تنظیم ساختار سیاسی عراق

آمریکا به‌عنوان یک کنشگر بین‌المللی، رویکردی کلان به خاورمیانه و دولت‌های این منطقه از جمله عراق داشته و همواره در صدد اتخاذ راهبردهای متنوعی در قبال سایر دولت‌ها مانند عراق بوده است تا به کمک این راهبردها بتواند بر نحوه شکل‌گیری حاکمیت‌ها و تحولات ساختارهای قدرت در این منطقه حساس ژئوپلیتیکی اثر بگذارد (السرور، ۲۰۲۱: ۵۶). بر همین اساس، وجوه مختلف نظم منطقه‌ای همچون وجود و استقرار دولت‌های باثبات، به خودی خود برای آمریکا موضوعیت ندارد و چه‌بسا همان‌گونه که روزنا^۱ اشاره کرده، ممکن است نظم مورد نظر خود را در بی‌نظمی در کشورهای منطقه تشخیص دهد. بر همین مبنا ایالات متحده از ۲۰۰۳ تا کنون به اشکال مختلف روندهای سیاسی در عراق را دنبال کرده و بر آن است تا ساختار سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری در عراق را نه در دست گروه‌های داخلی و نه کنشگران رقیب منطقه‌ای قرار دهد (سرخیل، ۱۴۰۰: ۵۷-۵۸).

با فرض تمایل دو کشور ایران و عربستان به عادی شدن مناسبات و تحقق روابط دوستانه، به نظر می‌رسد بخش مهمی از معادلات سیاسی عراق در فرایند تقسیم عادلانه قدرت رقم بخورد. اگر بخشی از فرایند عادی‌سازی مبتنی بر اراده دو کشور در مدیریت چالش‌های پیش‌رو در کشورهایی چون یمن، بحرین، سوریه و عراق باشد، باید انتظار داشت که در مسائل اساسی تعیین‌کننده در ساختار سیاسی عراق هم نوعی همسویی منطقی ایجاد شود. طی یک دهه اخیر و به‌ویژه در دوران ریاست‌جمهوری دونالد ترامپ، رویکرد حراست از امنیت هم‌پیمانان در مناطق مختلف جهان همواره و به کرات مورد نقد گروه‌های داخلی آمریکا و دولت این کشور قرار گرفت. این برداشت در میان کشورهای منطقه شکل گرفت که نمی‌توان در حوزه‌های سیاسی - امنیتی بر آمریکا تکیه کرد. به نظر می‌رسد وضعیت عراق هم خارج از معادلات مذکور نباشد. این کشور بعد از ۲۰۰۳ همواره به دنبال ارائه یک دموکراسی باثبات در ساختار حکمرانی خود بوده است، اما به دلیل مداخلات بیرونی این مهم همچنان در هاله‌ای از ابهام قرار دارد. به نظر می‌رسد تحقق و ازسرگیری مناسبات میان ایران و عربستان به میانجیگری عراق، روندهای معطوف به کم‌رنگ شدن مواجهه کنشگران ساختاری نظام بین‌الملل و از جمله آمریکا را کم‌رنگ سازد.

ز. مدیریت چالش‌های حوزه امنیت زیست‌محیطی با بهره‌گیری از ابزار رژیم

امنیت زیست‌محیطی

با وقوع تهاجم آمریکا به عراق، محیط‌زیست این کشور چه به صورت مستقیم بر اثر انجام عملیات نظامی و کاربرد سلاح‌های تسلیحاتی و چه به طور غیرمستقیم بر اثر ویرانی نظامی مدیریتی و زیرساخت‌ها، تا حدود زیادی از بین رفت. به طور کلی عراق در حوزه زیست‌محیطی با دو چالش اساسی روبه‌روست؛ یکی مسئله ریزگردها و دیگری خشک‌سالی (راهنورد و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۷۶).

بعد از تحولات ۲۰۱۱ منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا، به دلیل غلبه رویکردهای امنیتی - سیاسی و رقابت‌های پیچیده بر سر تحقق گفتمان مدنظر قدرت‌های منطقه‌ای، امکان مدیریت چالش‌های زیست‌محیطی دور از ذهن شد. عراق به‌عنوان یکی از کشورهایی که بیشترین آسیب‌پذیری را در این حوزه دارد، به‌نوعی قربانی رقابت‌های منطقه‌ای بر سر قدرت شده است. این رقابت‌ها موضوع همکاری‌های زیست‌محیطی در سطح منطقه به‌ویژه در حوزه ریزگردها را به حاشیه برده است. با آب شدن یخ روابط میان دو کشور ایران و عربستان که هر دو خود به‌نوعی درگیر چالش‌های زیست‌محیطی هستند، به نظر می‌رسد امکان شکل‌گیری فرایند مذاکره و همکاری در سطح منطقه قابل‌تصورتر از گذشته باشد.

مسئله فقط به اینجا ختم نمی‌شود، بلکه کشور عراق شدیداً با چالش خشک‌سالی هم مواجه است؛ موضوعی که طی سال‌های اخیر آسیب‌های جبران‌ناپذیری به کشاورزی و صنعت این کشور وارد ساخته است. طرح‌های آبی ترکیه در منطقه بین‌النهرین و محدودیت‌های ایجادشده آبی برای کشورهایی از جمله سوریه و متعاقب آن عراق، آینده معادلات زیست‌محیطی منطقه را با چالش‌هایی اساسی مواجه ساخته است، چنان‌که ضرورت تحقق ترتیبات امنیت زیست‌محیطی در منطقه بیش از هر زمان دیگری احساس می‌شود. نزدیکی مواضع ایران و عربستان بیش از گذشته مسئله بودن محیط‌زیست و چالش‌های فراروی آن را برجسته ساخته و محتمل است رژیم‌های زیست‌محیطی منطقه‌ای با مشارکت قدرت‌های منطقه از جمله ایران، عربستان و ترکیه مؤثرتر از قبل نتیجه‌بخش باشد؛ موضوعی که در راهبردهای تحقق امنیت زیست‌محیطی عراق می‌توان تعیین‌کننده باشد.

به‌طور کلی فقدان تنش بین رقبای منطقه‌ای تا حدود زیادی امکان مذاکره و گفت‌وگو پیرامون مسائل زیست‌محیطی از جمله مسئله آب را محقق می‌کند. عراق در ارتباط با رودخانه‌های

مرزی ایران هم دارای مسائل متعددی است که به نظر می‌رسد نزدیکی مواضع ایران با عربستان در این زمینه هم می‌تواند سبب اتخاذ رویکردی قاعده‌مند و مبتنی بر حسن هم‌جواری مصالحه‌جویانه باشد. عربستان می‌تواند به‌عنوان یک متغیر سوم و نیز میانجی، گفت‌وگوهای مختلفی پیرامون مسائل آب عراق با ترکیه و جمهوری اسلامی ایران را ساماندهی کند؛ موضوعی که برای احیای جایگاه دهه‌های پیشین عراق ضرورتی انکارناپذیر خواهد بود. به‌طور کلی سیاست‌ها و همکاری‌های منطقه‌ای زیست‌محیطی در خاورمیانه بیش از هر زمان دیگری نیازمند خارج شدن از سایه مسائل سیاسی و امنیتی است.

نمودار ۱. انعکاس چرخه نفت در ثروت اقتصادی عربستان سعودی

(منبع: Accenture analysis based on Saudi Arabian monetary authority - SAMA)

۷. نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر چند سؤال مهم مورد توجه است، از جمله اینکه روند ازسرگیری مناسبات میان ایران و عربستان سعودی چگونه محقق شد؟ خواسته‌ها و الزامات راهبردی دو طرف چیست؟ ابعاد و پیامدهای منطقه‌ای این موضوع دربرگیرنده چه مواردی است؟ جایگاه عراق به‌عنوان یکی از مهم‌ترین حوزه‌های تأثیرگذاری این مناسبات چیست و در نهایت چه پیامدهای سیاسی-امنیتی برای عراق قابل تصور است. پژوهش حاضر در چارچوبی منطقه‌ای و در نهایت با تمرکز بر مسائل عراق به‌دنبال پاسخگویی به این سؤال است که دورنمای تحولات سیاسی ایران و عربستان سعودی چه پیامدهای سیاسی-امنیتی برای عراق به دنبال دارد. البته تمرکز پژوهش عمدتاً بر تحولات ۲۰۲۱ و ازسرگیری مناسبات دو طرف است.

همان‌طور که در متن پژوهش اشاره شد، ابتکار عمل عراق در نزدیک ساختن دیدگاه‌ها و مواضع دو کشور ایران و عربستان سعودی و متعاقب آن ازسرگیری مناسبات دو طرف، فی‌الذمه یک امتیاز سیاسی خاص برای عراق به‌عنوان یک کنشگر حساس و مسئولیت‌پذیر ایجاد می‌کند. امروزه در عرصه سیاست بین‌الملل بخش مهمی از امتیازسازی سیاسی و کسب پرستیژ بین‌المللی و منطقه‌ای در گرو حضور مؤثر و کارآمد در حوزه‌های دیپلماتیک است.

نکته قابل اشاره دیگر چالش‌ها و محدودیت‌های ایجادشده بر سر راه اتخاذ یک دیپلماسی مؤثر و متوازن طی سال‌های بعد از اشغال عراق است. سیاست‌گذاری در عراق همواره با بیشترین حساسیت و ظرافت می‌بایست انجام شود؛ با این تفسیر که با سیاست‌های کشورهای رقیب و حاضر در عرصه تحولات سیاسی عراق در تضاد قرار نگیرد. این موضوع هزینه‌های زیادی بر دستگاه دیپلماسی و سیاست‌گذاری عراق تحمیل می‌کند. به نظر می‌رسد در صورتی که ازسرگیری مناسبات ایران و عربستان به‌عنوان دو کنشگر فعال در عرصه تحولات سیاسی عراق به نوعی دوستی در روابط میان دو کشور منجر شود، تا حدود زیادی رافع محدودیت‌های سنتی گذشته در عرصه حکمرانی عراق و در حوزه دیپلماسی و سیاست داخلی و خارجی خواهد بود. همچنین و همان‌طور که اشاره شد، اگرچه دال مرکزی اعتراضات سیاسی چند سال اخیر در عراق مقوله‌هایی چون ناکارآمدی، فساد و بیکاری بوده، اما تحلیل‌های مختلف نشان می‌دهد که انتقادات جدی به عدم حاکمیت یک تصمیم‌گیری مستقلانه در نظام سیاست‌گذاری عراق از جمله بسترهای کلیدی این

جریانات محسوب می‌شود. تقویت روابط دو کشور ایران و عربستان سعودی و مشارکت دادن مستقلانه عراق در عرصه تحولات منطقه‌ای بخشی از این نگرانی را برطرف می‌کند.

در بخش دیگری از نتیجه نهایی پژوهش به امکان مواجهه مقتدرانه عراق با گروه‌های تندروی سنی و کردها اشاره شد. کشور عراق بعد از تحولات ۲۰۰۳ و به دلیل ساختار شکننده و ورشکسته دولت ملی، با تعارضات و چالش‌های عدیده‌ای مواجه بود که بخش قابل توجهی از آن در اثر شکل‌گیری تندروی‌های گروه‌های داخلی بود. اگر از سرگیری مناسبات ایران و عربستان فراتر از یک آشتی مصلحتی باشد و شاهد استمرار رو به رشد مناسبات فوق‌الذکر باشیم، به نظر می‌رسد شاهد شکل‌گیری یک تحول اساسی در نوع مواجهه دولت مرکزی با جریان‌های تندرو در کشور عراق باشیم. حداقل این انتظار وجود دارد که حمایت‌های گذشته از گروه‌های مخالف دولت انجام نمی‌شود (حمایت عربستان از سنی‌ها و ایران از کردها).

در نهایت باید به حوزه امنیت زیست‌محیطی اشاره کرد که به دلیل ارتباط تنگاتنگ آن با حوزه‌های سیاسی و امنیتی عراق مورد تحلیل قرار گرفت. مسئله محیط‌زیست در عراق که در وضعیت اسفناکی به‌ویژه در بحث خشک‌سالی و ریزگردها قرار دارد بیش از هر حوزه دیگری قربانی مسائل سیاسی داخلی و خارجی عراق شده است. بعد از شروع تحولات ۲۰۱۱ و البته سدسازی‌ها و طرح‌های آبی ترکیه و همچنین مشکلات عراق با ایران بر سر رودخانه‌های مرزی، مدیریت چالش‌های زیست‌محیطی در عراق در حاشیه چالش‌های سیاسی - امنیتی منطقه قرار گرفته است. عراقی‌ها امیدوارند که با کاهش تنش میان ایران و عربستان مسئله محیط‌زیست در قالب یک رژیم همکاری زیست‌محیطی مورد حمایت دو کشور مذکور قرار گیرد و با توجه به درگیر بودن خود در چالش‌های زیست‌محیطی، بیش از گذشته در مدیریت مسائل زیست‌محیطی در کنار عراق قرار گیرند یا حداقل مانعی بر سر راه مدیریت مسائل زیست‌محیطی ایجاد نکنند.

منابع

الف. فارسی

بیات، جلیل؛ اسلامی، محسن. (۱۳۹۷). «ایران - عربستان؛ طرح الگوی تنش‌زدایی با محوریت مناقشات منطقه‌ای».

مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، ۸(۲۸)، ۱۶۷-۱۸۵.

- پوراحمدی میبدی، حسین؛ دارابی، وحید. (۱۳۹۷). «رقابت ایران و عربستان در خاورمیانه در چارچوب نظریه موازنه منافع شوئلر (۲۰۱۷-۲۰۱۵)». پژوهش‌های روابط بین‌الملل، ۸(۳۰)، ۱۲۵-۱۵۰.
- پورسعید، فرزاد. (۱۳۸۲). «عراق جدید و تهدید منزلت منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران». مطالعات راهبردی، ۶(۲۰)، ۴۲۹-۴۵۳.
- پهلوان، میلاد. (۱۴۰۰). «جنگ سرد منطقه‌ای ایران و عربستان در بحران یمن (۲۰۱۱-۲۰۲۰)». سیاست و روابط بین‌الملل، ۵(۹)، ۶۳-۷۹.
- خضری، احسان؛ صفوی، سید حمزه؛ پرهیزکار، امین. (۱۳۹۴). «ریشه‌یابی منازعات ایران و عربستان (مطالعه موردی کشور عراق، بحرین، یمن)». تحقیقات سیاسی بین‌المللی، ۷(۲۳)، ۱۷۹-۲۰۷.
- درج، حمید؛ نورانی بنام، کاظم. (۱۴۰۰). «عربستان سعودی و به‌کارگیری سیاست کنترل و مهار ایران در بحرین». پژوهش‌های جغرافیای سیاسی، ۶(۲۴)، ۶۶-۹۲.
- ذاکر اردکانی، طاهره. (۱۳۹۰). «بررسی عوامل تأثیرگذار بر سیاست خارجی ج. ا. ایران و عربستان سعودی در عراق». مطالعات خاورمیانه، ۱۸(۶۷)، ۵۹-۹۸.
- ذوالفقاری، مهدی. (۱۳۸۶). «ژئوپلیتیک خلیج فارس: ایران و آمریکا (تهدیدها و فرصت‌های فراروی جمهوری اسلامی)». رهاورد سیاسی، ۱۵، ۳۱.
- راهنورد، پرستو؛ صلاحی، سهراب؛ عسگرخانی، ابومحمد. (۱۳۹۹). «بررسی چالش‌های امنیتی و زیست‌محیطی عراق و ایران پس از تهاجم نظامی آمریکا در سال ۲۰۰۳». رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۴(۵۱)، ۱۷۳-۱۹۶.
- رستمی، فرزاد؛ احمدیان، قدرت؛ جوانمرد، سجاد. (۱۳۹۸). «تحلیل فرصت‌های ایران در عراق پس‌اصدام در پرتو الگوی رفتاری آمریکا در مدیریت بحران این کشور». پژوهش‌های سیاست اسلامی، ۷(۱۵)، ۲۴۷-۲۷۰.
- سرخیل، بهنام. (۱۴۰۰). «آمریکا، چالش‌های هویتی و دولت ورشکسته در عراق (۲۰۲۰-۲۰۰۳)». مطالعات روابط بین‌الملل، ۱۴(۲)، ۳۵-۶۱.
- سلطانی‌نژاد، محمد؛ شمس‌آبادی، علی؛ خلیفاتی، منا. (۱۳۹۴). «چرخش سیاست خارجی عربستان در قبال عراق (۲۰۰۳-۲۰۲۰)؛ گذار از تقابل هویت‌محور به همگرایی منفعت‌گرا». مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام، ۲(۵)، ۳۳-۶۸.
- صادقی اول، هادی؛ نقدی عشرت‌آبادی، جعفر؛ میرکوشش، امیرهوشنگ. (۱۳۹۴). «تحلیل روابط ایران و عربستان سعودی از منظر نظریه واقع‌گرایی انگیزشی (۱۳۸۴-۱۳۹۴)». تحقیقات سیاسی و بین‌المللی، ۲۵، ۱۲۹-۱۶۰.
- صالحی، جواد؛ رحمانی، کامران. (۱۳۹۱). «مقایسه سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی در قبال عراق پس از سقوط صدام». پژوهش‌های سیاسی و بین‌المللی، ۳(۱۰)، ۶۱-۷۱.

- علی‌پور، علیرضا. (۱۳۹۷). «جنگ نیابتی ایران و عربستان سعودی در منطقه غرب آسیا: مطالعه موردی بحران سوریه». *مطالعات سیاسی جهان اسلام*، ۷(۲۶)، ۱۴۳-۱۷۱.
- کریمی، حانیه؛ ولی مدرس، محمد؛ کریمی، غلامرضا. (۱۴۰۰). «سیاست‌های تهاجمی منطقه‌ای عربستان در قبال ایران از سال ۲۰۰۳ تا ۲۰۲۰». *راهبرد سیاسی*، ۵(۱۹)، ۱۶۱-۱۷۸.
- متقی، ابراهیم؛ سلطانی، اسماعیل. (۱۳۹۲). «سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران نسبت به عراق و تأثیر آن در جایگاه منطقه‌ای ایران». *دانش سیاسی و بین‌المللی*، ۲(۱)، ۴۳-۶۶.
- مرادی کلارده؛ روحی دهبه؛ مجید، سیمبر، رضا. (۱۳۹۶). «انگاره‌های هویتی و تبیین سیاست خارجی عربستان در قبال عراق». *پژوهش‌های راهبردی سیاست*، ۶(۵۱)، ۱۹۷-۲۲۳.
- متی، ایوب؛ هادیان، ناصر. (۱۳۹۸). «سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال عراق از منظر موازنه تهدید (۲۰۰۳-۲۰۱۸)». *جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام*، ۷(۱۵)، ۱۳۹-۱۶۴.
- «سناریوهای آینده روابط ایران و عربستان». (۱۴۰۲). *نامه آینده‌پژوهی*، ۸۷، ۱۵-۱۹.
- نیاکوئی، سیدامیر؛ ستوده، علی اصغر. (۱۳۹۴). «ماهیت راهبرد عربستان سعودی علیه انقلاب اسلامی ایران در منازعات سوریه و عراق». *پژوهش‌نامه انقلاب اسلامی*، ۵(۱۷)، ۹۵-۱۱۰.
- اعتماد آنلاین. (اسفند ۱۴۰۱). «نقش عراق در مذاکرات بین ایران و عربستان چه بود؟»
<https://www.etemadonline.com>
- جامعه خبری-تحلیلی الف. (۱۴۰۱). «بیانیه اتحادیه اروپا درباره توافق ایران و عربستان».
<https://www.alef.ir/4011220043>
- حمیدی، خاطره. (۱۴۰۲). «پیامدهای نزدیکی روابط عربستان و ایران».
<https://www.fararu.com/fa/news/639286>
- خبرآنلاین. (اردیبهشت ۱۴۰۱). «واکنش شورای همکاری خلیج فارس به توافق ایران و عربستان».
<https://www.kabaronline.ir/xjphd>
- خبرآنلاین. (اردیبهشت ۱۴۰۱). «عراق: احتمال ازسرگیری روابط سیاسی ایران و عربستان وجود دارد».
<https://www.khabaronline.ir>
- صدرالحسینی، سید رضا. (۱۴۰۱). «احیای روابط ایران و عربستان به توسعه روابط با سایر کشورهای عربی می‌انجامد».
<https://www.farsnews.ir>
- کریمی، غفور. (۱۴۰۲). «تبعیت بحرین از عربستان در رفع اختلافات سیاسی با ایران».
<https://www.irdiplomacy.ir/fa/2018858>

ب. عربی

- دویم، الصادق. (۲۰۲۰). السياسة الخارجية السعودية تجاه ايران بعد ۲۰۱۵. مذكرة تخرج تدخل ضمن متطلبات الحصول على شهادة الماستر فى العلوم السياسيه، جامعة الشهيد حمه لخضر الوادى، المشرف: صادق جرایة. <http://dspace.univ-eloued.dz/handle/123456789/13789>
- سليم البريزات، رايق. (۲۰۱۷). «الصراع السعودي- الإيراني وتأثيره على دول الجوار العربي». المجلة العلمية للدراسات التجارية والبيئية، ۸(۳)، ۲۸-۱. doi: 10.21608/jces.2017.50606
- السرور، عبير عقيل محمد. (۲۰۲۱). «العلاقات السياسية السعودية- الإيرانية بين الهيمنة والنفوذ (۲۰۱۰-۲۰۲۰)». مجلة القراءة والمعرفة، ۲۲(۲۴۳)، ۲۸۵-۳۱۱. doi: 10.21608/mrk.2022.216535
- مصلح، عمار ظاهر. (۲۰۰۹). «العلاقات السعودية الإيرانية (۱۹۷۹-۱۹۹۱م)». مجلة أبحاث كلية التربية الأساسية، ۹(۳)، ۴۷۱-۴۹۶. <https://search.emarefa.net/detail/BIM-251314>
- قريب، بلال. (۲۰۱۷). «الثابت والمتغير فى السياسة الخارجية الإيرانية اتجاه منطقة الشرق الأوسط (العلاقات الإيرانية السعودية نموذجاً)». مجلة المفكر، ۱۲(۲)، ۴۷۳-۴۸۹. <https://www.asjp.cerist.dz/en/article/62279>
- الكواز، محمد سالم احمد. (۲۰۰۷). «العلاقات الإيرانية-السعودية ۱۹۷۹-۲۰۰۱: دراسة سياسية». دراسات إقليمية، ۴(۷). <https://search.emarefa.net/detail/BIM-340590>

References

- Alipoor, A. (2018). "Iran-Saudi Arabia's proxy War in West Asia: Case Study of the Syrian Crisis". *Political Studies of Islamic World*, 7(2), 143-171. [In Persian].
- Amidor, Y. (2017). GCC in the Middle East: A Changing Regional Balance of Power". *National Security Studies Center, Mideast Security and Policy Studies*, 133.
- Bayat, J. & Eslami, M. (2018). "Iran-Saudi Arabia: A Plan for Detente with a Focus on Regional Conflicts". *Strategic Studies of Public Policy*, 8(28), 167-185. [In Persian].
- Berti, B. & Guzansky, Y. (2012). "Saudi Arabia and Qatar Role in the Regional Efforts to Oust Assad". *Atlantic Council*, 6 April 2012. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/saudi-arabia-and-qatars-role-in-the-regional-efforts-to-oust-assad/>
- Crisisgroup. (2023). "The Impact of the Saudi-Iranian Rapprochement on Middle East Conflicts". <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/iran-saudi-arabia/impact-saudi-iranian>
- Doraj, H. & Norani benam, K. (2022). "Saudi Arabia and the Application of Iran's Control Policies in Bahrain". *Research Political Geography Quarterly*, 6(4), 66-92. [In Persian].
- Dorsey, J. (2017). *Saudi Arabia's Lebanon Gamble Might Pay off*. Begin Sadat Center.
- Faez, A. (2023). "A Struggle of Influence between Iran and Saudi Arabia: The Repercussions of Confrontation and the Likelihood of Peace A Case Study of Yemen". Available at: Aljazeera Centre for Studies, In: <https://studies.aljazeera.net/en/analyses/struggle-influence-between-iran-and-saudi-arabia-repercussions-confrontation-and>
- Fayyad, H. (2017). "Renewed Saudi-Iraq ties to rival Iran's influence". Available in: <http://www.aljazeera.com/news/2017/10/renewed-saudi-iraq-ties-rivaliran-influence-171024151411564.html>
- Geranmayeh, E. (2014). "Iran's Strategy against the Islamic State". *European Council on Foreign*

- Relations*. https://ecfr.eu/article/commentary_irans_strategy_against_the_islamic_state320/
- Guzansky, Yoel, (2011), "Made in Iran: The Iranian Involvement in Iraq". *Strategic Assessment*, 13(4), 85-100. [https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/\(FILE\)1295871240.pdf](https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/(FILE)1295871240.pdf)
- Ibrahim, F. (2006). *The Shi'is of Saudi Arabia*, London & Sanfrancisco: Saqi Books.
- Karimi, H.; Modarres, M. V. & Karimi, G. (2022). "Saudi Arabia's Aggressive Regional Policies toward Iran from 2003 to 2020". *Journal of Political Strategy*, 5(19), 161-178. [In Persian].
- Khezri, E.; Safavi, S. H. & Parhizkar, A. (2015). "An Investigation of the Reasons for Conflict between Iran and Saudi Arabia (The Case Study Conflicts in Iraq, Bahrain, and Yemen)". *Political And International Scientific And Research Quarterly*, 7(23), 179-207. [In Persian].
- Menati, A. & Hdian, N. (2019). "The Islamic Republic of Iran's Foreign Policy towards Iraq From the perspective of Balance of Threat Theory (2003-2018)". *Journal of Political Sociology of Islamic World*, 7(15), 139-164. [In Persian].
- Mohammad, S. N.; Shams abadi, A. & Khalifati, M. (2020). "Saudi Arabia's Turning towards Iraq (2003-2020); Transition from Identity Oriented Confrontation to Profit-Oriented Convergence". *The Fundamental and Applied Studies of the Islamic World*, 2(5), 33-68. [In Persian].
- Moradi kelardeh, S.; Rouhi, M. & Simbar, R. (2017). "Identity Ideas and Explaining Saudi Arabia's Foreign Policy about Iraq". *Political Strategic Studies*, 6(21), 197-223. [In Persian].
- Niakoe, S. A. & Sotoudeh, A. A. (2015). "The Strategy of Saudi Arabia against the Islamic Revolution in the Civil Wars of Syria and Iraq". 5(17), 95-110. [In Persian].
- Pahlavan, M. (2021). "Regional Cold War of Iran and Arabia in the Yemen (2011-2020)". *Journal of Politics and International Relations*, 5(9), 63-79. [In Persian].
- Pour ahmadi Meybodi, H. & Darabi, V. (2019). "Competition between Iran and Saudi Arabia in the Middle East within the framework of Schoeller's Theory of Interest (2015-2017)". *International Relations Researches*, 8(4), 125-150. [In Persian].
- Pour saeed, F. (2003). "New Iraq and the threat to the regional status of the Islamic Republic of Iran". *Strategic Studies Quarterly*, 6(20), 429-453. [In Persian].
- Pradhan, P. K. (2011). "The GCC-Iran Conflict and its Strategic Implications for the Gulf Region". *Strategic Analysis*, 35(2), 265-276. <https://doi.org/10.1080/09700161.2011.542923>
- Rahnavard, P.; Salahi, S. & Asgarkhani, A. (2020). "A Study of the Security and Environmental Challenges of Iraq and Iran Following the US Military Invasion in 2003". *The Islamic Revolution Approach*, 14(51), 173-196. [In Persian].
- Rostami, F.; Ahmadian, Gh. & Javanmard, S. (2019). "Analyzing Iran's Opportunities in Post-Saddam Iraq in light of the US Model of Behavior in Crisis Management of this country". *Islamic Politics Research*, 7(15), 247-270. [In Persian].
- Sadeghi aval, h.; Naghdi eshratabad, J. & Mirkooshesh, A H. (2016). "Analysis of Relations between Iran and Saudi Arabia on the basis of Motivational Realism (2005-2015)". *Political and International Scientific and Research Quarterly*, 7(25), 133-160. [In Persian].
- Salehi. J. & Rahmani, K. (2012). "Comparison of Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran and Saudi Arabia with respect to Iraq after the fall of Saddam". *Political and International Researches Quarterly*, 3(10), 61-71. [In Persian].
- Sari, I. (2023). "The Impact of the Iran-Saudi Arabia Deal on the Middle East: A New Wave of Regional Normalization?" *Center for Middle Eastern Studies*, Analysis 312, 1-24. <https://orsam.org.tr/en/the-impact-of-the-iran-saudi-arabia-deal-on-the-middle-east-a-new-wave-of-regional-normalization/>
- Sarkheil, B. (2021). "US, Identity challenges and failed state in Iraq (2003-2020)". *Research Letter of International Relations*, 2(14), 35-61. [In Persian].
- Schweller, R. L. (1994). "Bandwagonign for Profit: Bringing the Revisinist State Back In". *International Security*, 19(1), 72-107. <https://doi.org/10.2307/2539149>

-
- Soltani, E. & Motaghi, E. (2013). "Islamic Republic Iran's Foreign Policy toward Iraq and it's Implication on Iran's Regional Position". *Political and International Science*, 2(1), 43-66. [In Persian].
- Takey, R. (2015). "The New Saudi Foreign Policy". Available at: <https://www.cfr.org/expert-brief/new-saudi-foreign-policy>
- Zaker aradakani, T. (2011). "An Examination of the Determinants of Foreign Policies of Iran and Saudi Arabia towards Iraq". *Middle East Studies*, 18(4), 59-98. [In Persian].